

POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII. PORFIROGENETA O SNAZI HRVATSKE VOJSKE*

Podaci cara Konstantina VII. Porfirogeneta o “60.000 konjanika i 100.000 pješaka” koje u prvoj polovici 10. stoljeća “podiže krštena Hrvatska” bili su u hrvatskoj historiografiji dugo prihvaćani kao vjerodostojni. Nakon što je B. Graffenauer među prvima izrazio sumnju u njihovu vjerodostojnost ti su podaci u nizu radova podvrgnuti kritici te uglavnom odbačeni kao nevjerovatni. Problemu broja hrvatskih vojnika u 31. poglavlju spisa “O upravljanju carstvom” pristupio je nedavno i srpski povjesničar T. Živković koji je na temelju uvida u najstariji rukopis tog teksta doveo u pitanje tradicionalno čitanje Porfirogenetove vijesti. Ukazujući ponajprije na paleografski problem razumijevanja tih podataka, Živković je ponudio i tumačenje kojim navedene brojeve svodi na 3.000 – 4.000 konjanika i 20.000 pješaka. Predstavljajući u ovome radu najprije pregled mišljenja odabranih hrvatskih povjesničara, autor raščlanjuje argumente na temelju kojih su brojevi navedeni u opisu hrvatske vojske odbačeni kao nevjerovatni. U drugome dijelu rada autor prikazuje i raščlanjuje novo Živkovićevo tumačenje te na temelju suvremenih bizantskih izvora procjenjuje njegovu utemeljenost.

Ključne riječi: Konstantin VII. Porfirogenet, *De administrando imperio*, vojska, Hrvatska, rani srednji vijek

* Pisanje ovoga rada bilo je potaknuto dopisivanjem s dr. Tiborom Živkovićem kome zahvaljujem na tome što mi je nesebično ustupio relevantne listove pariškog rukopisa *DAI* te ljubazno dao na uvid “rukopis” svojega rada (v. Tibor Živković, “Contribution to the New Reading about the Constantine Porphyrogenitus’ Statement on the Numbers of Croat Horsemen, Foot Soldiers and Sailors in Early 10th Century.” *Byzantinoslavica* 65 (2007): 1-9., dalje: Živković, “Contribution”). Također zahvaljujem i dr. Warrenu Treadgoldu na iscrpnim primjedbama i ljubazno ustupljenim člancima. Zahvalan sam dr. Milenku Lončaru koji me upozorio na više propusta u radnoj verziji ovoga teksta, te dr. Mladenu Ančiću na konstruktivnim primjedbama i savjetima. Konačno, zahvaljujem i kolegama s Odsjeka za Srednjovjekovne studije Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti koji su sa mnom podijelili svoja mišljenja o nekim od raspravljanih problema. To su, uz ostale, ponajprije dr. István Perczel, dr. Stephanos Efthymiadis i mr. András Németh.

Uvod

Podaci cara Konstantina VII. Porfirogeneta (913. – 959.) o hrvatskih “60.000 konjanika i 100.000 pješaka” u spisu *De administrando imperio* (dalje: *DAI*) izazvao je, ne bez razloga, nevjericu novijih hrvatskih povjesničara. Međutim, ti se, čini se preuveličani brojevi, povjesničarima starijih generacija nisu činili osobito sumnjivima. Štoviše, upravo su na temelju tih brojeva, uzevši ih doslovno, mnogi među njima gradili pretpostavke o opsegu i moći hrvatske države u vrijeme Tomislavove vladavine. Ne treba posebno naglašavati da danas broj od “160.000 vojnika” (odnosno oko 165.000 pridruži li im se i broj posada na brodovima), ponajprije u svjetlu istraživanja brojnosti ranosrednjovjekovnih vojski, zvuči prilično nevjerojatno. Međutim taj je podatak ipak, postavši “općim nacionalnim dobrom”, našao svoje mjesto među temeljnim *lieux de mémoire* popularnog doživljaja najranije hrvatske povijesti.¹

Imajući na umu već poslovičan nedostatak izvora za ranosrednjovjekovno, to simbolički toliko pregnantno, razdoblje hrvatske povijesti razumljivo je da svako novo otkriće izaziva zanimanje stručnjaka, pa i šire društvene zajednice. Živkovićevo novo čitanje svakako je svjež i zanimljiv pokušaj rješavanja jednog od do sada neriješenih pitanja iz najranije hrvatske povijesti. Predmet je ove rasprave Porfirogenetova vijest o vojnoj snazi Hrvatske u prvoj polovici 10. st. i to ponajprije u svjetlu Živkovićevog novog čitanja i tumačenje broja konjanika i pješaka navedenih u *DAI* 31.71-72.² Temeljna je nakana ovim radom predstaviti to novo tumačenje te o njemu donijeti kritički sud. Vjerujem, naime, da bi izneseno tumačenje, ako se pokaže prihvatljivim, moglo utjecati ne samo na daljnju raspravu o pitanju vojne snage hrvatske države početkom 10. st. već i na tumačenje šireg problema doseljenja i društvene organizacije Hrvata u ranome srednjem vijeku.³

1. Hrvatska historiografija o broju “Tomislavovih vojnika”

1.1. Starija historiografija

Stavove hrvatskih povjesničara o vijesti cara Konstantina Porfirogeneta o broju hrvatskih vojnika moglo bi se razmjestiti duž skale od nekritičkog prihvaćanja do

1 Porfirogenetova se vijest kao vjerodostojna, osim u dijelu historiografije, još uvijek vrlo često navodi u različitim prigodnim, nastavnim, poluznanstvenim i općenito popularnim izdanjima.

2 Problem broja i ustroja hrvatske mornarice ovdje je svjesno izostavljen.

3 Imajući na umu ponajprije pretpostavljeno zanimanje hrvatskih povjesničara za raspravljani problem, te u duhu konstruktivnog dijaloga s autorom, ovaj rad predajem u tisak u obliku kraćem od izvorno zamišljenoga. Naime, rastuća literatura o ranosrednjovjekovnom ratovanju, kao i sve veća dostupnost relevantnih izvora, dopuštaju (i obvezuju!) raspravljati o problemima poput ovoga sa znatno više preciznih podataka i utemeljenih argumenata no što je to bio slučaj još prije nekoliko desetljeća. Stoga dio materijala prikupljenog za potrebe ove rasprave namjeravam prirediti kao zaseban rad o uređenju i brojčanim odnosima u karolinškim i otoskim vojskama s jedne, te bizantskoj vojsci s druge strane. Ta su pitanja, od temeljnog značenja za dalji tijek rasprave, ovdje svjesno izostavljena ili tek dotaknuta.

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

potpunog odbacivanja. Bez namjere da ovdje navedem svaki spomen Porfirogenetove vijesti u hrvatskoj historiografiji, želio bih još jednom dati pregled mišljenja nekolicine najznačajnijih povjesničara o tom problemu.⁴

Upisujući se u niz povjesničara koji su se, makar ukratko, bavili tim problemom, na vijest Konstantina Porfirogeneta među prvima se osvrnuo jedan od utemeljitelja moderne hrvatske historiografije, F. Rački. On je, ne raspravljajući o njihovoj vjerodostojnosti, najprije iznio mišljenje da se ti podaci odnose na Hrvatsku u vrijeme kneza Trpimira (o. 840. – 864.)⁵, no kasnije je, promijenivši mišljenje, zaključio da bolje odgovaraju prvoj polovici 10. st.⁶ Ubrzo nakon Račkoga, na Porfirogenetovu vijest osvrnuo se i I. Kukuljević Sakcinski. Ne baveći se podacima temeljitije naveo je mišljenje francuskog bizantinista Rambauda koji je, na temelju povjerenja u Porfirogenetovu vijest, pretpostavio i broj pučanstva ranosrednjovjekovne Hrvatske od “šesnaest stotina tisuća do dva milijuna žitelja.”⁷

Ubrzo nakon Račkoga i Kukuljevića, o vijesti se očitovao i V. Klaić smatrajući, u okviru tadašnjeg općeg shvaćanja o rasprostranjenosti Tomislavove države, te podatke prihvatljivima. Štoviše, prema njegovim riječima, “narod je grnuo jatovice pod stijeg njegov” te je “Tomislav mogao stvoriti vojsku kakve je tada u Europi malo bilo.”⁸ Osim tog osvrta u njegovom poznatom pregledu hrvatske povijesti, Klaić je podatke spominjao i u drugim raspravama poput one iz 1925., no u tom slučaju, tek u kontekstu dokazivanja postojanja dvaju vladara imenom Krešimir.⁹

U vrlo sličnome duhu o navedenim su brojevima pisali i autori čiji su radovi, mahom kao pretisci, skupljeni u *Zborniku kralja Tomislava* objavljenom povodom obilježavanja “tisućite godine” hrvatskoga kraljevstva. Tako je npr. bugarski povjesničar M. S. Drinov (prije Račkoga) smatrao da se Porfirogenetovi podaci odnose na razdoblje Tomislavova vladanja kad je, prema njegovom tumačenju, Hrvatska “podložila sebi i Bosnu, bar njezinu veću, zapadnu polovinu” te stekla “neki politički utjecaj među južnodalmatinskim plemenima” (nakon čega autor navodi i Porfirogenetovu vijest o broju vojnika)¹⁰. Slovenski povjesničar Lj. Hauptmann, očito ne sumnjajući

4 Za sažeti pregled stavova nekoliko autora koji nisu ovdje navedeni vidi: Ante Nazor, “Hrvatska vojska u ranom srednjem vijeku (činjenice i mitovi),” *Polemios* 3/2 (2000): 96 (dalje: Nazor, “Hrvatska vojska”).

5 Franjo Rački, Odlomci iz državnog prava hrvatskoga za narodne dinastije (Beč: F. Klemm, 1861.), 24 (dalje: Rački, Odlomci).

6 Franjo Rački, ur., *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, MSHSM 7 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1877.), 399 (dalje: Rački, *Documenta*).

7 Ivan Kukuljević-Sakcinski, “Tomislav, prvi kralj hrvatski,” u: *Zbornik kralja Tomislava*, Posebna djela JAZU, XVII (Zagreb: JAZU, 1925.), 56-57.

8 Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, sv. 1 (Zagreb: Lav. Hartmann (Kugli i Deutsch), 1899.), 72.

9 Vjekoslav Klaić, “Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara,” u: *Zbornik kralja Tomislava*, Posebna djela JAZU, XVII (Zagreb: JAZU, 1925.), 114.

10 M. S. Drinov, “Pogled na najstariju povijest Hrvata, Srba i južnodalmatinskih Slavena,” u: *Zbornik kralja Tomislava*, Posebna djela JAZU, XVII (Zagreb: JAZU, 1925.), 28. (rad je izvorno tiskan 1875. pod imenom “Южные Славяне и Византия въ х. в.”).

u vjerodostojnost podataka, raspravljao je o vremenu na koje se oni odnose te zaključio da izvještaj o broju konjanika i pješaka treba smjestiti “nekako godine 924.”¹¹

Osim nekoliko navedenih pretisaka, u *Zborniku kralja Tomislava* umjesto uvoda objavljen je i opširan rad G. Manojlovića posvećen “tisućljeću drevnoga hrvatskog kraljevstva”. Porfirogenetovoj vijesti posvetio je dosta prostora nastojeći opravdati, odnosno objasniti neobično velike brojeve.¹² Manojlović, poput svojih suvremenika, vjerodostojnost podataka nije doveo u pitanje te je u prilog svojem povjerenju iznio i nekoliko zanimljivih pretpostavki. Ponajprije, uočio je činjenicu da je Porfirogenet pišući o broju vojnika koje “podiže krštena Hrvatska” upotrijebio glagol *εκβάλλω* u prezentu, na temelju čega je zaključio da je pri sastavljanja odlomka o hrvatskoj vojsci pisac koristio stariji, opisivanome stanju suvremeni dokument. Također Manojlović je upozorio i na činjenicu da u opisu stanja hrvatske vojske nakon polovice 10. st. nedostaju brojevi te je zaključio da je Porfirogenet ili zaboravio popuniti praznine u tekstu ili te podatke nikad nije dobio. Manojlović je također bio uvjeren da se podaci odnose na “prethodnika Krešimira” tj. na “kneza Tomislava koji je proglašen kraljem između 914. i 925.”¹³

Što se tiče brojnosti opisane kopnene vojske, Manojlović je velik broj pješaka i konjanika pokušao objasniti time što se u slučaju Hrvatske nije radilo o “stalnoj stajaćoj vojsci poput bizantske” već o “čitavom muškom stanovništvu sposobnom nositi oružje, okupljenom pod zastavama njihovih plemenskih ili teritorijalnih poglavara.” U prilog vjerodostojnosti navedenih brojeva dodao je i pretpostavku da su stalne mađarske prijetnje ne samo stvorile snažniju potrebu za konjicom na sjeveroistočnom hrvatskom prostoru nego i upotpunile redove hrvatske vojske velikim brojem izbjeglica iz Panonije.¹⁴ U svjetlu rasprave o “nastojanju oko ujedinjenja dviju Hrvatska” Manojlović je smatrao da velikom broju “Tomislavovih vojnika” treba pribrojiti i Neretvane¹⁵, ali i određen broj Srba koji su sa Zaharijom izbjegli u Hrvatsku nakon što je Srbija poražena od Bugara.¹⁶ Konačno, Manojlovićevo je tumačenje sažeto u zaključku da je takva vojska “pretpostavljala političku organizaciju veću od same ujedinjene Hrvatske” te je stoga ona odgovarala “naoružanoj sili područja i zemalja... pod upravom kralja Tomislava”.¹⁷ Iako dio njegovih razmišljanja ponešto odiše “političkom korektnošću” sredine 20.-ih godina 20. st., Manojlović je u svome radu iznio nekoliko pretpostavki koje, čini mi se, ni do danas nisu izgubile na svježini.

F. Šišić, kao najznačajniji predstavnik iduće generacije hrvatskih povjesničara, također je bio uvjeren u vjerodostojnost Porfirogenetove vijesti. Štoviše, na temelju

11 Ljudmil Hauptmann, “Karantanska Hrvatska,” u: *Zbornik kralja Tomislava*, Posebna djela JAZU, XVII (Zagreb: JAZU, 1925.), 101-102.

12 Gavro Manojlović, “Le millénaire de l’ancien royaume croate,” u: *Zbornik kralja Tomislava*, Posebna djela JAZU, XVII (Zagreb: JAZU, 1925.), XI-LXXI (dalje: Manojlović, “Le millénaire”).

13 Manojlović, “Le millénaire”, XXII.

14 Manojlović, “Le millénaire”, XXIII.

15 Manojlović, “Le millénaire”, XXVI-XXVII.

16 Manojlović, “Le millénaire”, XXX-XXXI.

17 Manojlović, “Le millénaire”, XLIX.

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

tih podataka smatrao je da su takvoj “vojnoj snazi odgovarali i politički uspjesi” (podrazumijevajući tu sjedinjenje “Panonske Hrvatske” s “Dalmatinskom” i dr.).¹⁸ Na liniji tradicionalne argumentacije Šišić je stoga smatrao i to da “se krupni broj vojske ne da zamisliti bez Panonske Hrvatske, osobito konjanništvo, a tako ni jaka mornarica bez neretljanskih otoka [...], kao i dalmatinskih gradova...”¹⁹ Da ne bi bilo nikakve sumnje o Šišićevom stavu dostaju sljedeće riječi: “Ti su brojevi potpuno pouzdani, a usporedimo li ih s onima što znamo o savremenoj vizantiskoj carskoj i mletačkoj mornarici, od kojih prva imađase oko 300 brodova, a druga oko 200, onda tek poimamo da je Hrvatska u prvoj polovini X. vijeka bila faktično važna sila na moru.”²⁰ U svojem kasnijem pregledu hrvatske povijesti Šišić je zabilježio tek da “suvremeni car kaže” da je Hrvatska imala toliko vojnika.²¹

Na tragu svojih prethodnika G. Novak je naveo Porfirogenetovu vijest kao potvrdu “do koje je visine i snage podigao Tomislav Hrvatsku”.²² Za njega je “tekst suvremenog cara-pisca suviše jasan, i po svojim točnim podacima, a i po stilu koji odaje poštovanje prema tolikoj snazi Hrvatske”. Novak je također dodao da je razumljivo “da se ovi brojčani podaci mogu uzeti vjerojatnim samo za slučaj najvećeg ratnog napora.”²³

Sve u svemu, čini se da se među povjesničarima do sredine 20. st. zaista nije pojavila nikakva sumnja u vjerodostojnost Porfirogenetove vijesti. Ako je kakva zadržka i postojala, izražavana je, čini se, tek nešto “nježnijom retorikom”. Na primjer, A. Dabinović je u svojem pregledu hrvatske državne i pravne povijesti uočio da je “Hrvatska, kako su to barem tvrdili bizantski izvjestitelji (kurziv T. V.), mogla podići oružanu silu od 100.000 pješaka i 60.000 konjanika”.²⁴ Nešto kasnije sličan se nagovještaj sumnje možda može iščitati i iz osvrta Lj. Karamana koji, također ne dovodeći podatke otvoreno u pitanje, ipak suzdržano navodi da “to kaže Konstantin Porfirogenet”.²⁵

Tračak suzdržanosti koji je možda moguće naslutiti iz radova autora poput Dabinovića prerastao je međutim uskoro u otvorenu sumnju. Naime, nasuprot hrvatskim povjesničarima s kraja 19. i prve polovice 20. st. koji su bezrezervno prihvaćali Porfirogenetovu vijest u njezinu se vjerodostojnost počelo otvoreno sumnjati krajem 50-ih godina 20. st.²⁶ Čini se da je vjerodostojnost vijesti u pitanje prvi

18 Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1925.), 413 (dalje: Šišić, *Povijest Hrvata*).

19 Šišić, *Povijest Hrvata*, 413, (n. 21).

20 Šišić, *Povijest Hrvata*, 413 (n. 21). O tim omjerima u svjetlu novijih istraživanja dakako danas nema mnogo smisla raspravljati. Bizantska je flota početkom 10. st. ne samo brojem već i “nosivošću” svojeg brodogovlja daleko premašivala snagu hrvatskog brodogovlja o kojem piše Porfirogenet.

21 Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, prir. Jaroslav Šidak (Zagreb: Matica hrvatska, 1962.), 122.

22 Grga Novak, *Prošlost Dalmacije* (Zagreb: Hrvatski izdavalačko bibliografski zavod, 1944.), 103.

23 Grga Novak, *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća* (Split: Marjan tisak, 2004.), 109.

24 Antun Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest* (Zagreb: Matica hrvatska, 1940.), 68.

25 Ljubo Karaman, “O nekim pitanjima hrvatske povijesti do XIII. st.,” *Historijski zbornik* XV (1962): 257.

26 Vrijeme je to kad je hrvatska medijevistika snažnije izložena utjecaju drugih jugoslavenskih historiografskih tradicija. U tome kontekstu nisu isključivo podaci o broju vojnika dovedeni u pitanje. Radi se o jednom širem “relativiziranju, pa i osporavanju slike o Tomislavu kakvu su u hrvatskoj historiografiji oblikovali Ferdo Šišić i Miho Barada” (Tomislav Raukar, “Kralj Tomislav u hrvatskoj

otvoreno doveo slovenski povjesničar B. Graffenaue. Njegovo se osporavanje ne može smatrati temeljito argumentiranim, no ono sadrži temelj većine kasnijih primjedbi. Za Graffenauea ti su brojevi jednostavno preveliki za državu kakva je, u najboljem slučaju, mogla biti Hrvatska početkom 10. st. Oslanjajući se na podatke o oko 2.500.000 stanovnika za tadašnji istočni dio franačkog carstva, te 900.000 stanovnika za područje današnje Poljske, Graffenaue je zaključio da su “apsolutne brojke Konstantina Porfirogeneta dakako previsoke i potpuno nevjerovatne”.²⁷

Ubrzo nakon Graffenauea i srpski je povjesničar B. Ferjančić upozorio na to da su “ti brojevi svakako preterani, jer bi njihovo usvajanje pretpostavljalo da je Hrvatska imala veću vojnu silu od Vizantije”²⁸. Ferjančić je dodao i to da je Porfirogenet vjerojatno “samo za ovaj period [o. 950 g.] imao tačne podatke o vojnoj pomorskoj snazi Hrvata”, te je znajući da je nekoliko desetljeća ranije Hrvatska raspolagala s još većom vojnom silom “došao do navedenih neverovatnih brojeva.”²⁹

Put kritici unutar hrvatske historiografske tradicije otvorila je N. Klaić napisavši da su ti “podaci pretjerani i netočni”³⁰. Oslanjajući se prije svega na Graffenaueovu pretpostavku o “jedva preko pola milijuna stanovnika” tadašnje Hrvatske autorica je zaključila da bi “tako velik broj vojnika pretpostavljao pučanstvo od približno 2 milijuna, što je dakako za tadašnju Hrvatsku više nego pretjerano.”³¹ Međutim, treba dodati da je, usprkos odbacivanju, N. Klaić te podatke ipak smatrala “dragocjenima”.

Nakon što su ih navedeni povjesničari radikalno osporili, podatke su kao vjerodostojne, sasvim izvjesno na tragu smjera u hrvatskoj historiografiji kojeg je T. Raukar opisao kao “pomak prema stvaranju slike o prostorno moćnoj i politički sjajnoj hrvatskoj državi u doba Tomislava”³², ponovo zastupali J. Lučić i V. Koščak. Tomislavova je država za Lučića “tako jaka pomorska i kopnena snaga koja se mogla suprotstaviti i oduprijeti ne samo Simeonovoj sili nego i svakome drugom napadu bilo koje velesile tadašnjega mediteranskog svijeta. Zato su te brojke nesumnjivo točne.”³³

historiografiji 1925.-1995,” u: Josip Bratulić, ur. *Prvi hrvatski kralj Tomislav (Zbornik)* (Zagreb: Zajednica Duvnjaka ‘Tomislavgrad’, 1998.), 211 (dalje: Raukar, “Kralj Tomislav”).

27 Bogo Graffenaue, “Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenu Hrvata,” *Historijski zbornik* VI/1-2 (1952): 31 (n. 97).

28 Божи́дар Ферјанчић, *Византијски извори за историју народа Југославије*, св. 2, Посебна изданја САНУ, књ. 323. Византолошки институт, књ. 7 (Београд: Научно дело, 1959.), 45 (n. 137) (dalje: Ферјанчић, *Византијски извори*).

29 Ферјанчић, *Византијски извори*, 45 (n. 140). Međutim, ako je točna pretpostavka da je Porfirogenet kao predložak koristio stariji (službeni?) izvor, Ferjančićevo tumačenje ne zvuči pretjerano uvjerljivo. Štoviše njegovo mišljenje da je, Porfirogenet došao do “neverovatnih brojeva” imajući na umu suvremeno brojčano stanje hrvatskog brodogovlja još nema nikakve veze s brojem konjanika i pješaka. Ako je pak pod “neverovatnim brojevima” mislio isključivo na brodogovlje njegovo je tumačenje opet neuvjerljivo jer broj brodova i ne zvuči nevjerovatno velik kao što je to dobro primijetio i Manojlović („Le millénaire”, XXII.) i ponovo Živković (“Contribution”, 7.). Nasuprot tome broj brodova i dalje pretjeranim smatra npr. Nazor, “Hrvatska vojska”, 140.

30 Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (Zagreb: Školska knjiga, 1975.), 284 (dalje: Klaić, *Povijest Hrvata*).

31 Klaić, *Povijest Hrvata*, 284 (n. 41).

32 Raukar, “Kralj Tomislav”, 211-212.

33 Josip Lučić, “Kralj Tomislav i njegovo doba,” *Nastava povijesti* 2 (1972): 40 (dalje: Lučić, “Kralj Tomislav”). U popratnoj bilješci (n. 40) Lučić dodaje da “većina hrvatskih povjesničara smatra da je taj podatak K. Porfirogeneta točan i daju prihvatljiva obrazloženja.”

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

Kao i za starije autore ti su podaci za Lučića “potvrda teritorijalne veličine od Drave do Jadrana, posjedovanja dalmatinske obale, gradova i otoka i jake mornarice.”³⁴ Slično je mišljenje ponovio Lučić i u kasnijem radu gdje stoji da se Hrvatska u 10. st. “ne samo prostorno proširila” već i “dosegla svoj vojno-politički vrhunac” za što kao potvrdu navodi vijest Konstantina Porfirogeneta.³⁵ Slično Lučiću i V. Koščak, na temelju pretpostavke da “takva oružana sila pretpostavlja ukupno stanovništvo od oko 700 do 800 tisuća žitelja”, zaključuje da su “na Balkanu tada pored Bizanta bile samo dvije sile: Bugarska i Hrvatska.”³⁶

Napokon, nakon uzgrednih primjedbi navedenih osporavatelja Porfirogenetove vijesti (Graffenauer i Ferjančić su na problem osvrnuli u bilješkama, a N. Klaić mu je posvetila tek nekoliko rečenica), podacima o broju hrvatskih vojnika detaljnije su se kritički pozabavili I. Goldstein i A. Nazor. S obzirom na to da su njihovi radovi jedina dva pokušaja da se temeljitijom argumentacijom obeskrjepi vjerodostojnost raspravljanih brojeva i ponudi realna procjena, promotrit ćemo ih nešto detaljnije.

1.2. Ivo Goldstein

Pitanje broja hrvatske vojske u “doba kralja Tomislava” tek je jedno od općih mjesta tradicionalne hrvatske historiografije (ili možda točnije – “mita o kralju Tomislavu”) koje je Goldstein oštro kritizirao u članku iz 1985.³⁷ Polazeći od toga da je Graffenauer “jednostavnom analizom ustanovio da [...] za područje Tomislavove Hrvatske jedva možemo u to doba računati preko pola milijuna stanovnika”³⁸, Goldstein zaključuje da “izvještaj cara Konstantina [...] treba svesti na pravu mjeru”. Štoviše, on smatra da bi se, ako se iz te procijene izuzme Slavonija (koju je Graffenauer još uključivao u svoju “analizu”), “broj stanovnika praktički prepolovio”. Goldsteinova se kritika temelji na sljedećim argumentima:

1) U svjetlu usporedbe s mobilizacijskim mogućnostima “pojedinih evropskih zemalja u 19. st.” koje su “u slučaju rata mogle mobilizirati samo 7 – 8 % stanovništva” te odbacujući koncepciju o “općoj obavezi” i “naoružanom narodu” Goldstein zaključuje da je “ekonomika hrvatskog srednjovjekovnog društva bila i suviše slaba da izdržava veći broj vojnika, čak i u kraćem roku.”

2) Iako smatra da je “teško preciznije utvrditi kakva je bila organizacija hrvatske vojske”, Goldstein (oslanjajući se na Brandtovu *Povijest Rusije*) pretpostavlja da je ona “bila nalik na ratnu družinu poznatu iz ruske povijesti”. Preciznije, to znači da se i u slučaju Hrvata radilo o “određenoj skupini mladih ljudi, privremeno oslobođenih

34 Lučić, “Kralj Tomislav, 40.

35 Josip Lučić, “Hrvatska na jadranskom i podunavskom prostoru u IX. i X. st.,” *Starine JAZU* 58 (1980): 21.

36 Vladimir Koščak, “Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925-928,” *Historijski zbornik* XXXIII-XXXIV (1981): 338.

37 Ivo Goldstein, “O Tomislavu i njegovu dobu,” *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 18 (1985): 44 (dalje: Goldstein, “O Tomislavu”).

38 Ta se procjena temelji na navedenim pretpostavkama o broju stanovništva tadašnje Istočne Franačke i Poljske. Radi se također o procjenama o kojima bi valjalo temeljitije raspravljati.

redovnih radnih dužnosti i obaveznoj da prema potrebi ratuje u interesu države.” Uz ovo, Goldstein pretpostavlja i to da je u Hrvatskoj početkom 10. st. na djelu mogao biti proces “pretvaranja rodovske aristokracije u vojno zapovjedničku”. Oba predložena modela navode na zaključak o vrlo malom broju vojnika, tj. autorovim riječima: “hrvatsko društvo nije moglo izdržavati neku brojniju vojsku” te on zaključuje da su podaci Konstantina Porfirogeneta “možda čak i deseterostruko preuveličani”. U tom je kontekstu svakako relevantno Goldsteinovo opažanje da je i “takva vojska u evropskim okvirima predstavljala relativnu snagu”.³⁹

Razmatranome problemu posvetio je Goldstein ponovo nešto više pažnje desetak godina kasnije u svojem pregledu hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti.⁴⁰ Tu je, zadržavši temeljni stav iz starije rasprave, kritici pridodao i nekoliko novih argumenata:

1) Pretpostavka o malom broju sudionika sukoba u ranome srednjem vijeku ilustrirana podatkom o broju poginulih za vrijeme vojne Petra Kandijana protiv Nerevtvana 887.⁴¹

2) Naglašena je skupoća opremanja konjanika ilustrirana s nekoliko primjera iz hrvatskoga ranog srednjeg vijeka (te “pojačana” podacima o relativno malom broju vitezova koji su sudjelovali u bici kod Bouvinesa 1214.).

3) Naglašavajući da bi o odnosu broja konjanika i pješaka “mogli svjedočiti suvremeni izvori” Goldstein odbacuje omjer koji proizlazi iz Porfirogenetove vijesti (3:5) smatrajući da “djeluje neuvjerljivo”. Znatno vjerojatnijim smatra omjer konjanika i pješaka (1:10) koji bi, prema njemu, proizlazio iz podatka o sukobu Ljudevita i Borne zabilježenog u *Annales regni Francorum* (dalje: *ARF*).

Navedeni podaci iz hrvatskoga srednjovjekovlja svakako su najsnažniji argument u prilog “smanjivanju” Porfirogenetovih brojeva i oni (iako bi i o njima valjalo temeljitije raspravljati) ozbiljno dovode u sumnju bilo kakve “visoke procjene”. Slično tome navedeni podatak o broju vitezova u bici kod Bouvinesa, iako ne nužno direktno relevantan, svakako usmjerava dalje istraživanje u ispravnome pravcu.⁴² Nešto je slabiji, iako još uvijek smislen argument tumačenja podatka o malome broju poginulih Mlečana kod Makarske 887. Naime, čini mi se da je, iako kroničar zaista spominje mali broj angažiranih vojnika, svrha zapisa prvenstveno u bilježenju podatka o duždevoj smrti, a ne o broju vojske. Usto, kao što je to slučaj s netočnim “velikim brojevima”, i navedeni “mali broj” (sedam) moguće je interpretirati kao simboličan.

Za razliku od tih doista relevantnih zamjedbi, posljednji navedeni primjer čini mi se prilično nesretno odabranim. Ne osporavajući *a priori* opravdanost pa čak i u konačnici moguću približnu točnost Goldsteinove procijene, čini mi se da uvođenje

39 Goldstein, “O Tomislavu”, 44.

40 Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek* (Zagreb: Novi Liber – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1995.), 291 – 295 (dalje: Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*).

41 Usp. Rački, *Documenta*, 374-375.

42 Prikupljanju, prvenstveno suvremenih, podataka o brojčanom stanju ranosrednjovjekovnih vojski te njihovoj usporednoj raščlambi trebalo bi svakako posvetiti zaseban rad.

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

u raspravu vijesti o gubicima kneza Ljudevita u Dalmaciji ponešto oslabljuje čitavu argumentaciju. Problem ovdje navodim prvenstveno stoga što i Živković, taj primjer, čini se, preuzima od Goldsteina te iz njega izvodi određene zaključke. Goldstein prenosi izvještaj kao da piše “u borbama u Dalmaciji stradalo je 3.000 pješaka i 300 konjanika Ljudevita Posavskog”, no u izvornome tekstu stoji da je “ubijeno 3.000 ljudi iz njegove [Ljudevitove] vojske te zaplijenjeno 300 ili više konja...” (...*tribus hominum milibus de exercitu illius interfectis et trecentis vel eo amplius caballis captis...*)⁴³. Dakle, franački kroničar ovdje ne suprotstavlja broj pješaka i konjanika te shodno tome navedena vijest ne govori ništa o omjeru pješaka i konjanika u Ljudevitovoj vojsci. Štoviše, ukoliko se uopće prihvati kao vjerodostojan, taj podatak ustvari govori protiv Goldsteinovog zaključka o malom broju vojnika.⁴⁴ Jer, ako je Ljudevitova vojska u pohodu po Dalmaciji izgubila 3.000 ljudi, a ništa u tekstu ne ukazuje na to da je tom prilikom izginula čitava vojska, nije teško zaključiti da je čitava vojska koju je panonski knez okupio morala biti veća od spomenutih nekoliko tisuća.⁴⁵

Goldstein je u dva razmotrena rada iznio niz argumenata u prilog svojoj pretpostavci da bi brojeve trebalo “svesti na pravu mjeru”. Prihvatimo li doslovno njegovu opasku o tome da bi podaci mogli biti i “do deseterostruko preuveličani” dolazimo do procijene o najmanje 16.000 ratnika što bi, prema prihvaćenom omjeru iznosilo oko 1.500 konjanika i 15.000 pješaka. Ne ispuštajući iz vida činjenicu da su ponudeni brojevi tek manje-više vjerojatna pretpostavka, Goldstein je svojim opažanjima prvi među osporavateljima vjerodostojnosti Porfirogenetove vijesti ponudio određenu “realnu procjenu” čime je nagovijestio buduće pokušaje “realističkog smanjivanja” brojeva.

1.3. Ante Nazor

Nakon Goldsteinova osvrtu, pitanju broja hrvatskih vojnika u ranome srednjem vijeku u nekoliko je radova vrlo temeljito pristupio i stručnjak za hrvatsku vojnu povijest, A. Nazor.⁴⁶ Nadovezujući se na argumentaciju prethodno navedenih autora, Nazor je u raspravu uveo velik broj podataka o različitim antičkim i srednjovjekovnim vojskama,

⁴³ *Annales regni Francorum*, Monumenta Germaniae Historica, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, ed. F. Kurze (Hannover: Hahn, 1895.), 151.

⁴⁴ Autor i sam, naime, na drugome mjestu piše da su “brojke pretjerane u tipičnoj maniri srednjovjekovnih izvora”. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 168.

⁴⁵ Ne želeći ulaziti u pitanja na koja ću se detaljnije osvrnuti na drugome mjestu želio bih tek upozoriti na sljedeće. Okupivši u svoj savez velik broj slavenskih plemena Ljudevit je, pa makar i nakratko, kontrolirao prostrano područje koje je tradicionalno davalo relativno velik broj konjanika. Smatram stoga da bi u svakoj budućoj raspravi o vojsci Ljudevitova saveza bilo uputno, uz nužan oprez, osvrnuti se i na kasnoantičke izvještaje o vojnim potencijalima područja koje je taj savez obuhvaćao.

⁴⁶ Ante Nazor, “Hrvatska vojska”; isti “Vojna oprema primorskih Hrvata u doba kneza Branimira,” u: *Hrvatska u doba kneza Branimira* (Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Benkovcu 12. lipnja 1998. godine), ur. Šime Batović (Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Zadar: Matica Hrvatska [et al.], 2002.), 87-108 (dalje: Nazor, “Vojna oprema”); isti, “O ustroju hrvatske vojske u ranome srednjem vijeku,” u: *Raukarov zbornik* (Zbornik u čast Tomislava Raukara), ur. Neven Budak (Zagreb: Odsjek za povijest FFZg – FF Press, 2005.), 83-108 (dalje: Nazor, “O ustroju hrvatske vojske”).

te razmatranje opsežnog problema srednjovjekovne demografije. Ostavljajući zasad po strani, inače vrlo zanimljivu, raspravu o brojevima ranosrednjovjekovnih vojski (u kojoj su mnogi zaključci tradicionalne historiografije temeljito dovedeni u pitanje), promotrit ćemo ovdje tek neke od osnovnih pretpostavki Nazorove argumentacije te njegove zaključke o mogućem broju hrvatske vojske početkom 10. stoljeća.

Prije nego što će detaljnije razmotriti Porfirogenetovo izvješće Nazor, na temelju raščlambe nekoliko izvora koji sadrže podatke o brojevima srednjovjekovnih vojski prihvaća opravdanost načelnog nepovjerenja modernih povjesničara prema srednjovjekovnim brojčanim podacima.⁴⁷ Predstavljajući kraći pregled hrvatske historiografije te navodeći veći broj domaćih izvora koji donose podatke o brojnosti vojski, Nazor polazi od načelne pretpostavke da ranosrednjovjekovne vojske na hrvatskome prostoru nisu mogle biti "naročito brojne".⁴⁸ Upozoravajući na nedostatak opsežnije poredbene građe Nazor svoje tumačenje gradi na temelju 3 skupine argumenata: istraživanja demografskih okolnosti, određivanja vrijednosti ranosrednjovjekovne vojne opreme te raščlambe podataka o ratovanju u srednjovjekovnim izvorima.

1) Uočavajući ozbiljne zapreke istraživanju srednjovjekovne demografije Hrvatske, a na temelju do sada postignutih rezultata interdisciplinarnih istraživanja, autor polazi od pretpostavke da je ranosrednjovjekovna Hrvatska bila relativno rijetko naseljena te da su vrlo veliki dijelovi zemlje bili neobrađeni. Pretpostavka o prevladavanju "ambulante i ekstenzivne obrade te pastoralne nomadske i transhumantne stočarske ekonomike" upućuje na prihvaćanje zaključka o niskoj prosječnoj gustoći stanovnika na području ranosrednjovjekovne Hrvatske (konkretno, Nazor navodi procjene V. Rogića o 5 st./km za područje nekadašnje Jugoslavije, te B. Graffenauera od 6-8 st./km za približan prostor današnje Slovenije).⁴⁹ Oslanjajući se uvelike na Goldsteinove zaključke o znatno većoj gustoći naseljenosti u priobalnim područjima nego u kontinentalnom prostoru, zaključuje da su uvjeti za život u Međurječju, kao "jednom od područja koje je tada moglo biti u sastavu hrvatske države,..." bili prilično nepovoljni.⁵⁰ Prihvaćajući mišljenje da su mađarske provale krajem 9. st. izvjesno utjecale na demografske prilike u Hrvatskoj, "što se moglo odraziti na potencijalni broj vojnika na tom području", Nazor se slaže s pretpostavkama da su se te prilike popravile tek u drugoj polovici 10. st., nakon poraza Mađara na Leškom polju.

Prelazeći na problem Porfirogenetove vijesti Nazor najprije navodi mišljenja različitih autora o mogućem broju stanovnika Hrvatske u 10. st. utemeljena na Porfirogenetovim podacima. Te pretpostavke, koje se opravdano mogu nazvati nagađanjima, variraju od 500.000 do 3.500 000.⁵¹ Navodeći, ali i odbacujući izračun prema kojem je svaki četvrti stanovnik Hrvatske bio "vojni obveznik", Nazor zaključuje da je "tek

47 Nazor, "Hrvatska vojska", 98-100.

48 Nazor, "Hrvatska vojska", 97.

49 Nazor, "Hrvatska vojska", 105.

50 Nazor, "Hrvatska vojska", 107.

51 Nazor, "Hrvatska vojska", 109.

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

nešto vjerojatnija pretpostavka da je ... svaki peti stanovnik bio vojno sposoban”, na temelju čega zaključuje da je u tadašnjoj Hrvatskoj “moralo živjeti najmanje oko 825.000 stanovnika”.⁵² Uspoređujući iznesene pretpostavke s mobilizacijskim potencijalima suvremenih država, Nazor navodi da bi “gornja granica podnošljivog” naprezanja mogla biti oko 4-5 % stanovništva što bi značilo da bi, ako je Porfirogenetova vijest točna, Hrvatska sredinom 10. st. morala imati preko 3.000 000 stanovnika. Odbacujući taj broj kao pretjeran (čak i u slučaju “vrlo velike, ali upitne površine Hrvatske”), odbacuje i mišljenje prema kojem bi Porfirogenet u svojem izvješću mislio na cjelokupno vojno sposobno stanovništvo. Glavni argument protiv takvoga tumačenja za Nazora je jasno određivanje rodova vojske u razmatranom odlomku.⁵³ Pokušavajući odrediti najveći mogući broj stanovnika, Nazor uzima u obzir “vjerojatno pretjerani” opseg ranosrednjovjekovne Hrvatske (koji bi, prema V. Klaiću, pokrивao nekih 110.000 km²) te dolazi do zaključka da je na tome prostoru moglo živjeti između 440.000 i 880.000 stanovnika (110.000 km² x 4, odnosno 8).⁵⁴ Smatrajući nižu procjenu vjerojatnijom Nazor je uspoređuje s podatkom o 160.000 vojnika te zaključuje da “Porfirogenetov navod o broju hrvatskih vojnika ne može biti točan”.⁵⁵

2) Argument “iz vrijednosti vojne opreme”, poznat iz Goldsteinovog rada, Nazor obogaćuje velikim brojem primjera te razložno dovodi u pitanje vjerodostojnost prvenstveno broja konjanika u Porfirogenetovu izvješću.⁵⁶ Upozoravajući na činjenicu da “u izvorima za hrvatsku povijest nema podataka o cijeni vojne opreme u ranom srednjem vijeku” Nazor ispravno usmjerava pažnju prema dvjema onovremenim velesilama: franačkoj državi i Bizantskome carstvu. Navodeći niz podataka iz franačkih i bizantskih izvora zaključuje da je “zbog velike vrijednosti vojne opreme, u Franačkoj i Bizantu za obavljanje vojne službe vojnik morao imati znatnu materijalnu podlogu.”⁵⁷ Upućujući zatim na važnost franačkog utjecaja u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Nazor upozorava na to da su “skupocjenu opremu ... nosili samo bogatiji pojedinci-konjanici i njihova vojna pratnja”.⁵⁸ Na temelju podataka iz više izvora Nazor ponovo naglašava da su upravo podaci o velikom broju konjanika najproblematičniji dio Porfirogenetove vijesti. Podaci koje donose ti izvori upućuju na vrlo visoke cijene konja te navode na zaključak o relativno malom broju konja u pretpostavljenom sastavu hrvatske vojske.⁵⁹ Polazeći od pretpostavke da je “potreba za konjem u X. i krajem XIX. st. bila gotovo jednaka”, Nazor u raspravu uvodi i podatke s kraja 19. st. o broju konja na područjima koja je mogla obuhvaćati Hrvatska sredinom 10. st.⁶⁰

52 Nazor, “Hrvatska vojska”, 109.

53 Nazor, “Hrvatska vojska”, 111.

54 Nazor, “Hrvatska vojska”, 111-112.

55 Nazor, “Hrvatska vojska”, 114.

56 Vidi također: Nazor, “Vojna oprema”.

57 Nazor, “Hrvatska vojska”, 119.

58 Nazor, “Hrvatska vojska”, 120.

59 Nazor, “Hrvatska vojska”, 121.

60 Nazor, “Hrvatska vojska”, 122-123.

3) Posljednja skupina Nazorovih opažanja temelji se uglavnom na usporednoj raščlambi više izvora za hrvatsku ranosrednjovjekovnu povijest. Odlomak "O broju hrvatskih vojnika u X. st." započinje pregledom procjena o veličini suvremenih franačkih i bizantskih vojski. Taj bi odlomak svakako zahtijevao nešto temeljitiji osvrt jer se dio iznesenih procjena temelji na ponešto zastarjelim ili dvojbenim pretpostavkama⁶¹, no zbog složenosti i opsega problema ovdje ću se osvrnuti tek na zaključke koji iz izloženoga proizlaze. Nazor primjećuje da "spomenuti podaci, osobito procjene o brojnom stanju franačke i bizantske vojske, ... čine podatke cara Konstantina VII. Porfirogeneta ... vrlo upitnim".⁶² Nakon što je s velikim brojem argumenata podupro svoju sumnju u vjerodostojnost Porfirogentovih podataka Nazor, nastoji ponajprije "prepoznati strukture hrvatske vojske, odnosno način novačenja hrvatskih vojnika"⁶³. Posvećujući osobitu pažnju pitanju "vojnih pratnji" hrvatskih vladara, Nazor zaključuje da je "snaga hrvatske vojske ovisila o broju i veličini družina koje je hrvatski vladar mogao okupiti i povesti u rat".⁶⁴ Naglašavajući važnost županijskoga sustava tj. teritorijalnog ustroja hrvatske države pretpostavlja da se ustroj hrvatske vojske u 10. st., uz vladarsku pratnju, "temeljio na snažnoj banskoj vojsci i manje snažnim županijskim postrojbama"⁶⁵. Svjestan slabosti bilo kakvog pokušaja točnog određivanja broja vojnika u ranome srednjem vijeku, Nazor ipak predlaže i svoju "realnu procjenu" mogućeg broj vojnika. Podrazumijevajući pod dobivenim brojevima tek – suvremenim rječnikom – "profesionalnu vojsku" ili "djelatni sastav" on procjenjuje da je hrvatski vladar u prvoj polovici 10. st. mogao računati s otprilike 2.500 vojnika (1.100 županijskih, 700 banskih i otprilike isto toliko "kraljevskih" vojnika).⁶⁶ Smatrajući da taj broj ne podrazumijeva cjelokupnu vojsku, te pretpostavivši da se vojna obveza "nije odnosila na velik broj ljudi" autor ipak ostavlja prostora postojanju "narodne vojske" („obrane" ili "pričuve"). Međutim, pretpostavivši da "ne treba očekivati da je takva vojska bila znatno brojnija od djelatnog sastava"⁶⁷ zaključuje da "broj hrvatskih vojnika u 10. st. nije bio veći od 10.000"⁶⁸. Na temelju iznesenog očito je da Nazor, iako naglašava da se Porfirogenetovu vijest "ne smije zanemariti ili prešutjeti", podatke o hrvatskoj kopnenoj vojsci navedene u *DAI* 31.71-72 u potpunosti odbacuje kao nevjerodostojne.

A. Nazor je, dakle, na temelju iscrpne analize literature i izvora, iznio dosad najnižu procjenu broja hrvatskih vojnika u ranome srednjem vijeku. Njegov bi opsežan

61 Npr. podaci o franačkoj vojsci odnedavno su predmet značajne rasprave među stručnjacima za karolinšku vojnu povijest (v. Bernard S. Bachrach, "Charlemagne and the Carolingian General Staff," *Journal of Military History* 66/2 (2002): 313-357.), pretpostavka o utemeljenju tematskog uređenja u vrijeme cara Heraklija već se neko vrijeme smatra pogrešnom (v. Georgij Ostrogorski, *Povijest Bizanta: 324-1453*, prev. Marina i Kiril Miladinov (Zagreb: Golden marketing, 2006., 57) i sl.

62 Nazor, "Hrvatska vojska", 126.

63 Pitanje ustroja hrvatske vojske u ranome srednjem vijeku autor razmatra još temeljitije u: Nazor, "O ustroju hrvatske vojske".

64 Nazor, "Hrvatska vojska", 132.

65 Nazor, "Hrvatska vojska", 134.

66 Nazor, "Hrvatska vojska", 134-135.

67 Nazor, "Hrvatska vojska", 137.

68 Nazor, "Hrvatska vojska", 138.

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

rad zahtijevao znatno detaljniji osvrt no što okolnosti ovdje dopuštaju. No, iako bi neke od njegovih argumentima valjalo kritički preispitati, pa i osporiti, A. Nazor je na najtemeljitiji način dosad pristupio razmatranom problemu čim je stekao trajne zasluge za proučavanje problema hrvatske vojske u ranome srednjem vijeku. Otišavši u “ikonoklazmu” znatno dalje od svih svojih prethodnika iznio je niz pretpostavki i zaključaka koje će svako daljnje bavljenje Porfirogenetovom vijješću morati uzeti u obzir.

Kao što je pokazano na temelju pregleda odabranih navoda, očito je da su predstavnici starije hrvatske historiografije gotovo bezrezervno vjerovali u vjerodostojnost Porfirogenetova izvještaja. Shodno tome, podatke o brojnosti hrvatske vojske uglavnom su koristili kao potvrdu ili prilog svojim pretpostavkama o značenju Tomislavove vladavine i opsegu tadašnje hrvatske države. Upravo stoga nije slučajno ni to da su se počeci sumnje u njihovu vjerodostojnost uklopili u širi proces osporavanja tradicionalne “velike pripovijesti” o Hrvatskoj u “doba kralja Tomislava”. Nakon što su gotovo čitavo stoljeće (izuzimajući još starije autore) bili prihvaćeni kao vjerodostojni, podaci Konstantina Porfirogeneta o hrvatskoj vojsci dovedeni su u pitanje tek u drugoj polovici 20. st. Iako se temeljni stav većine “kritičara” danas vjerojatno doima kao stvar “zdravog razuma” treba naglasiti da ni domišljanja nekih od starijih autora nisu lišena određene privlačnosti (mislim ovdje prvenstveno na opažanja G. Manojlovića). No, usprkos tome, kao i usprkos pozitivnome stavu dijela novijih povjesničara, čini se da je u većem dijelu hrvatske akademske historiografije do kraja 20. st. ipak prevladalo mišljenje da su podaci o broju hrvatskih vojnika iz *DAI* 31.71–72 “u doslovnom obliku”, u najmanju ruku, teško prihvatljivi.⁶⁹

Doduše, treba odmah naglasiti i to da odbacivanje tih podataka kao nevjerovatnih ne mora nužno povući za sobom i umanjivanje značenja same vijesti. Naime, preuveličani (kao i umanjeni) brojevi kod srednjovjekovnih pisaca često imaju ne samo važno simboličko značenje već odražavaju i određene relativne odnose. Stoga Porfirogenetova vijest ipak nije bila odbačena kao besmislena. Štoviše, među novijim hrvatskim povjesničarima postoji, čini se, i načelno slaganje oko nužnosti jednog kritičkog prihvaćanja (u smislu simboličkog ili relativnog čitanja). Takav “kritičko-afirmativan” stav možda najbolje opisuju riječi T. Raukara da “podaci o golemoj vojnoj snazi Tomislavove Hrvatske jesu kroničarski veoma pretjerani i valja ih svesti u realnije okvire, ali se osnovni smisao te vijesti (vojna moć Tomislava!) ipak iznenađujuće poklapa s podacima o uspjesima nad Bugarima i Ugrima.”⁷⁰

69 To uskraćivanje vjere otvara i mnoga pitanja o vjerodostojnosti drugih Porfirogenetovih vijesti. Jer, ako je spis *DAI* zaista bio sastavljen sa svrhom obavještanja piščeva nasljednika Romana (za što postoje vrlo ozbiljne naznake) istraživač će se s pravom pitati zašto bi car, u tako praktičnoj stvari kao što je vojna snaga susjedne države, obmanjivao svog nasljednika?

70 Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje* (Zagreb: Školska knjiga, 1997.), 38-39 (nasuprot Goldsteinu) smatra, štoviše, da je “Tomislavova vlast nad Dalmacijom bila plodom njegove narasle snage i uspjeha u kontinentalnom zaleđu”, te dodaje da “sve to upućuje na zaključak: prvo znatnije širenje Hrvatske, u oba geopolitička smjera, prema panonskoj ravnici i istočno-jadranskim gradovima, zbiva se u doba Tomislava.”

Iako se zaista čini razboritim smatrati da su navedeni brojevi u doslovnome obliku pretjerani, ipak ni višestruki pozivi na njihovo “svođenje na pravu mjeru” nisu dosada imali nekog praktičnog značenja.⁷¹ Jer, kako odrediti po kojem su ključu ti brojevi preuveličani? Štoviše, u svjetlu dosadašnjeg razumijevanja Porfirogenetovoga teksta nikakvo proizvoljno “svođenje” brojeva, ni ne može rezultirati pouzdanim rješenjem, a kamoli egzaktnim brojevima. Iz toga kuta gledanja čini se da je – usprkos svim naporima da se podaci “svedu na razumnju mjeru” a caru-piscu ipak prizna vjerodostojnost – Konstantin Porfirogenet napisao što je napisao, a razumijevanje njegova postupka ostalo je istraživačima ipak skriveno.

Upravo takvo stanje stvari čini Živkovićevo novo tumačenje izuzetno zanimljivim. Ono, naime, počiva na potpuno drugačijim pretpostavkama od onih od kojih su polazili svi dosada navedeni autori. Živković, za razliku i od radikalnih osporavatelja i umjerenih skeptika, vjeruje da su Porfirogenetovi podaci sasvim vjerodostojni i precizni te shodno tome drži da se carevoj vijesti može pokloniti potpuno povjerenje. Temeljna je razlika u tome što on smatra da su svi dosadašnji izdavači i “korisnici” spisa *DAI* navedene brojeve – pogrešno čitali.

Kod odbacivanju tih podataka, kao što je na prethodnim stranicama pokazano, gotovo se sva argumentacija temeljila na “kontekstualnim primjedbama”. Imajući pred očima “zdravom razumu” neprihvatljive brojeve, takav je postupak razumljiv i opravdan. Štoviše, provjera “uklapaju li se podaci u širi kontekst i poznate povijesne okolnosti” jedna je od temeljnih metodoloških pretpostavki pri raščlambi brojeva u bizantskim ranosrednjovjekovnim izvorima.⁷² Međutim, kao što je u polemici s J. Haldonom naglasio stručnjak za bizantsku vojnu povijest W. Treadgold, načelna bi se “vjera u nadmoć pretpostavki pred evidencijom mogla upotrijebiti protiv bilo kojeg izvora”⁷³. Upravo na tragu te Treadgoldove primjedbe nalazi smisao i Živkovićevo tumačenje. Iznoseći novi pogled na to što “u rukopisu ustvari piše”, Živkovićevo novo tumačenje, ako se pokaže održivim, učinilo bi velik dio “kontekstualnih primjedbi” djelomično nepotrebnima.

71 Takvu temeljitu sumnju nalazimo i u nedavno objavljenom priručniku gdje stoji da je “imajući u vidu vojnu snagu Hrvatske što je upravo Konstantin, zasigurno pretjeranim brojkama, ističe u svom djelu... [njegovo je] pisanje o vremenu kad je Hrvatska bila na vrhuncu snage, uspješno pomažući Carstvo u borbi protiv Bugara, prepuno nejasnoća i kontradikcija, pa se ne valja previše domišljati o razlozima” (Neven Budak – Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka* (Zagreb: Školska knjiga, 2006.), 155).

72 Warren Treadgold, “The Army in the Works of Constantine Porphyrogenitus,” *Rivista di studi bizantini e neoellenici* n.s. 29 (1992): 81 (dalje: Treadgold, “Army”).

73 Treadgold, “Army”, 82.

2. Pariški rukopis, starija izdanja *DAI* i Živkovićeve primjedbe

Prije prikaza “novoga tumačenja”, da ukratko ponovimo: spis pod imenom koje mu je dao prvi izdavač Van Meurs “O upravljanju carstvom” (*De administrando imperio*) sačuvan je u svega jednom srednjovjekovnom rukopisu⁷⁴. Sastavljen u drugoj polovici 11. st. kao prijepis starijeg desetostoljetnog predloška, rukopis je, nakon dužeg putovanja i promijenivši više vlasnika, dospio u parišku *Bibliothèque Nationale*, gdje se i danas čuva.⁷⁵ Tri humanistička prijepisa iz 16. st. nastala su, bilo direktno, bilo indirektno, na temelju navedenog pariškog rukopisa te stoga nemaju nikakva značenja za dalji tijek ove rasprave. Vijest o snazi hrvatske vojske nalazi se na listovima 69r i 69v.⁷⁶

Iz perspektive Živkovićevog novog tumačenja, osnovna je slabost dosadašnje rasprave u činjenici da su gotovo svi navedeni autori svoju argumentaciju temeljili isključivo na izdanjima (ne uvijek kritičkim) *DAI*, a ne na temelju uvida u neki od rukopisa.⁷⁷ I zaista, čini se da nitko od navedenih autora nije temeljitije proučio jedini sačuvani srednjovjekovni rukopis *DAI*.

Ostavljajući nakratko rukopis i njegova starija izdanja po strani, promotrimo najprije čitanje Gy. Moravcsika (na temelju kojeg je odabrana poglavlja priredio i B. Ferjančić) prema kojem na navedenom mjestu stoji sljedeće:

*“Οτι ή βαπτισμένη Χρωβατία εκβάλλει καρβαλαρικόν έως τών ξ’ χιλιάδων, πεζικόν δέ έως χιλιάδων ρ’ και σαγήνας μέχρι τών π’ και κονδούρας μέχρι τών ρ’ και αι μὲν σαγήναι έχουνσιν ανά ανδρών μ’, αι δέ κονδοῦραι ανά ανδρών κ’, αι δέ μικρότεραι κονδοῦραι ανά ανδρών ι.”*⁷⁸

Navedeni odlomak, prema najčešće navođenom hrvatskome prijevodu, glasi:

*Krštena Hrvatska postavlja konjaništva do 60.000 tisuća, a pješadije do 100.000, i sarena do 80 i kondura do 100. Na sarenama imaju po 40, na kondurama po 20, a na manjim kondurama po 10 ljudi.*⁷⁹

Prema Živkovićevom tumačenju prva i najspornija riječ u nizu jest *χιλιάδων* nakon slova ksi (ξ’) odnosno broja 60 (linija iznad slova upućuje na to da se radi o broju).

⁷⁴ Bibliothèque Nationale, Cod. Par. Gr. 2009.

⁷⁵ Obično se vremenom nastanka rukopisa (prema Moravcsiku) smatra druga polovica 11. st. Živković pak naglašava činjenicu da je Ivan Duka, čiji je tajnik Mihael Roizait (!) rukopis navodno prepisao, bio prisiljen zarediti se 1074., te shodno tome predlaže datiranje između 1059. i 1074. Tibor Živković, “Constantine Porphyrogenitus and the Ragusan authors before 1611,” *Исторически часопис LIII* (2006): 146.

⁷⁶ Živković u prilogu svojoj raspravi donosi i preslike dvaju listova.

⁷⁷ Živković, “Contribution”, 3.

⁷⁸ *DAI* 31.71-74 (ukoliko nije naznačeno drugačije, tekst navodim prema: Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, vol. 1. Ed. Gyula Moravcsik, transl. R. J. H. Jenkins (Washington, DC: Dumbarton Oaks, 1967).

⁷⁹ Konstantin Porphyrogenet, *O upravljanju carstvom*, priredio Mladen Švab, preveo Nikola Tomašić (Zagreb: August Cesarec, 1994.), 82-83. Tomašićev prijevod preuzima N. Klaić u vrlo često navođenom izdanju: *Izvori za hrvatsku povijest I (do g. 1107.)*, Nada Klaić, ur. (Zagreb: Školska knjiga, 1955.), 41.

On naime smatra da na tome mjestu u rukopisu uopće ne stoji riječ tisuća. Primjedba se čini opravdanom jer u pariškom rukopisu na mjestu Moravcsikova ξ' *χιλιάδων* doslovno čitamo ξ' *ᾗᾗ*. Iako bi se na prvi pogled čak moglo učiniti i da se radi o kratlici μμ (jer slova su međusobno povezana i svako je od njih na donjoj strani produženo vertikalnom linijom), nema dvojbe o tome da se zaista radi o dvjema alfama. Pitanje koje se odmah postavlja jest: ako se ne radi o tisućama, što ta kratica označava?

Moravcsik je, kao što smo vidjeli, kraticu pročitao i transkribirao kao *χιλιάδων*. Međutim, osvrnemo li se na starija izdanja *DAI* uočit ćemo da su izdavači na različite načine transkribirali (no ne i interpretirali) navedenu kraticu. Jedan od priređivača teksta, Dubrovčanin A. Banduri (koji je za razliku od prvog izdavača Van Meursa koristio pariški rukopis) u svojem je izdanju kraticu, čini se – ispustio. Doduše, u latinskom je prijevodu Banduri potvrdio da se “tisuće” (*χιλιάδας*) nakon broja pješaka u idućem retku odnose i na konjanike iz prethodnog retka, no u popratnom se komentaru na ispuštenu kraticu nije osvrnuo. Takvo je čitanje od Bandurija preuzeo i J. P. Migne.⁸⁰ S druge strane, zanimljivo je primijetiti da je priređivač “bonskog izdanja” *DAII*. Bekker kraticu ispravno prenio kao *ᾗᾗ* što je prenio i Rački koji je kraticu, preuzevši iz navedenog izdanja i latinski prijevod, ipak razumio u značenju “tisuća” (*millia*).⁸¹ Na temelju čega je dakle Moravcsik spornu kraticu interpretirao kao *χιλιάδων*?

Poznato je da u grčkome slovo *α* ima brojčanu vrijednost 1, no ono označava i brojku 1000. Oznaka za brojku 1000, radi razlikovanja od brojke 1, označava se s podcrtanom vertikalnom povlakom ispred slova. Međutim, s obzirom na činjenicu da prepisivač pariškog rukopisa riječ tisuću u akuzativu množine piše isključivo kao *χιλιάδας* (čemu bi kratica *ᾗᾗ* možda bolje odgovarala no Moravcsikovom genitivnom obliku *χιλιάδων*) teško je reći zašto je Moravcsik navedenu kraticu protumačio kao da stoji umjesto tisuća. Naime, kao što primjećuje Živković, riječ tisuća (*χιλιάς*) nije ni u jednom obliku (pa ni akuzativu množine), ni na jednome mjestu u čitavome rukopisu skraćena na taj način.⁸² Ponajprije iz jezikoslovne je perspektive zanimljivo da sastavljač teksta (bilo da se radi o autoru desetostoljetnog predloška ili pak jedanaestostoljetnom prepisivaču), govoreći o tisućama, upotrebljava riječ *χιλιάς* u akuzativu, a ne u genitivu kako to stoji kod Moravcsika. Uporaba akuzativa u izvornome tekstu, iako odstupa od klasične antičke proze, sasvim je izvjesno odgovarala suvremenoj bizantskoj govornoj praksi. Imajući sve tu u vidu može se zaključiti da, iako *α* zaista može označavati broj tisuću, u pariškome se rukopisu, prema Živkoviću, nikad ne upotrebljava za riječ tisuću.⁸³ Shodno tome Živković smatra da je Moravcsikovo čitanje tek neuspješan pokušaj razrješavanja kratice koju nije razumio.⁸⁴

80 PG 113, 288A.

81 Rački, *Documenta*, 398.; *Georgii Monachi Continuati Chronicon*, Corpus scriptorum historiae Byzantinae, ed. Immanuel Bekker (Bonn: Weber, 1838.), 151.

82 Živković, “Contribution”, 3.

83 Za tu tvrdnju donosi Živković više primjera: 1.000 vojnika u 15. glavi (*μιάς χιλιάδος*), broj 1360 u 20. poglavlju (*χιλία τξ'*), 12.000 Mardaíta u 22. poglavlju (*χιλιάδας ιβ'*) itd. (v. Živković, “Contribution”, 4.).

84 Živković, “Contribution”, 3.

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

U svjetlu navedenih pretpostavki zanimljivo je uočiti i to da je autor *DAI*, opisujući nekoliko redaka niže stanje hrvatske vojske (prema Živkoviću 40-ih godina 10. st.), nakon spomena konjanika, pješaka i brodova ostavio prazan prostor. Živković smatra da autor vjerojatno nije raspolagao s točnim podacima, te upozorava na to da izostanak brojeva ne podrazumijeva da je rukopis oštećen (što bi čitatelj Moravcsikova izdanja mogao lako pomisliti), već upućuje upravo na to da je i prepisivačev desetostoljetni predložak (bilo to navodni original ili njegov mlađi prijepis), bio tek predložak, a nipošto ogledni primjerak.⁸⁵ Uz “pogrešku u prijepisu”, zanimljivo je uočiti i to da u pariškome rukopisu uz navedene retke, na margini stoji bilješka koja bi dala naslućivati da neke od prepisivača podaci zaista nisu bili sasvim razumljivi.⁸⁶ Sve bi to zaista moglo upućivati na to da je prepisivač pariškog rukopisa imao problema s odgonetavanjem starijeg, nedovršenog rukopisa, što je od velikog značenja ne samo za razrješavanje kratice $\xi\xi$, nego i za čitavo Živkovićevo tumačenje.

Smatrajući, dakle, da se kratica $\xi\xi$ ne može protumačiti kao da bi označavala tisuće, Živković je, misleći da bi mogla predstavljati neku određenu vojnu jedinicu, pretpostavio da ona stoji umjesto riječi $\alpha\lambda\lambda\acute{\alpha}\gamma\iota\alpha$, te je shodno tome vijest o broju konjanika umjesto kao “60 tisuća” pročitao je kao “60 alagija”. Za takvo čitanje Živković iznosi i slijedeće objašnjenje: “dijakritički znak iznad dvije alfe jasno pokazuje da se radi o kratici u tom dijelu teksta”, te pretpostavlja da je u izvornom rukopisu stajalo $\acute{\alpha}\lambda\gamma\alpha$ (tj. $\acute{\alpha}\lambda(\lambda\acute{\alpha})\gamma(i)\alpha$).⁸⁷ Jedanaestostoljetni prepisivač kraticu nije razumio, iako nesiguran u smisao, trudio se slijediti izvorni tekst, doduše uz neznatnu promjenu.⁸⁸ Smatrajući da je ispravno razriješio problem čitanja navedene kratice, Živković iznosi niz podataka u prilog historijskog opravdanja svojeg odabira. Napuštajući paleografski aspekt novoga tumačenja, valjalo bi odgovoriti i na pitanje: što je, i koliko broji taj zagonetni alagij?

Alagij ($\alpha\lambda\lambda\acute{\alpha}\gamma\iota\omega\nu$) je, prema Kazhdanovoj natuknici u *Oxford Dictionary of Byzantium*, vojna jedinica koja se javlja u 10. st., a broji 50 – 150 (provincijalni alagij) ili 320 – 400 ljudi (carski alagij).⁸⁹ Iako izvori ne daju uvijek jasne podatke o kojem se rodu vojske radi (još u kasnom 13. st. alagij označava garnizon, osobito u Solunu) čini se izvjesnim da je alagij uglavnom konjanički odred (npr. *Morejska kronika* spominje alagije isključivo kao konjaničke odrede – 18 alagija Konstantina, brata Mihaela VIII., broje oko 6.000 konjanika, što bi podrazumijevalo otprilike 330 ljudi po alagiju).⁹⁰

85 Živković, “Contribution”, 2.

86 Cod. Par. gr. 2009. 69r $\xi\xi$ $\iota\pi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (?) $\pi\epsilon\zeta\iota\kappa$ ” ρ $\sigma\alpha\gamma\eta\eta\upsilon\alpha\varsigma$ π $\kappa\omega\nu\delta\acute{\omicron}\tau\epsilon\alpha\varsigma$ ρ. Čak ako i ništa ne “dokazuje”, ta marginalna bilješka svakako potvrđuje nečiji interes za navedene podatke.

87 M. Lončar me upozorio na očiglednu činjenicu da se taj diakritički znak, osim kao kratica redovito koristi i za označavanje brojeva.

88 Živković, “Contribution”, 5.

89 A. P. Kazhdan, “Allagion”, u: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1., ed. A. P. Kazhdan, A-M. Talbot, et al. (New York: Oxford University Press, 1991., 67 (dalje: Kazhdan, “Allagion”).

90 Kazhdan, “Allagion”, 67.

Živković, prema navedenim autorima (M. S. Bartusis i R. Guiland), smatra da je u vrijeme kad Konstantin Porfirogenet piše svoj izvještaj o Hrvatima, alagij bio vojna jedinica “točno određene veličine”.⁹¹ Na temelju iznesenih podataka 60 bi alagija dakle podrazumijevalo između 3.000 i 9.000 konjanika ($60 \times 50 - 150 = 3.000 - 9.000$). Živković se, iako bez objašnjenja (odnosno smatrajući “niže vrijednosti najvjerojatnijima”), odlučuje za 3.000 – 4.000.⁹²

Pretpostavivši da je na zadovoljavajući način riješio pitanje broja konjanika, Živković se uhvatio u koštac i s brojem pješaka, pri čemu ipak ne nalazi tako “jednostavno” rješenje. Naime, na mjestu gdje se govori o pješacima tekst ne ostavlja prostora dvojbi: izraz *πεζικὸν δὲ ἔως χιλιάδας ρ'* ne može se protumačiti drugačije nego kao “pješaka pak do/oko 100.000”. Međutim, Živković odbacujući taj broj kao pretjeran (i da ne zaboravimo: smatrajući *a priori* čitav izvještaj vjerodostojnim) uvodi u raspravu 3 mogućnosti tumačenja: 1) prepisivač je na tom mjestu zabunom upisao brojku ρ' jer se ona nalazi malo niže kod broja kondura; 2) na mjestu ρ' stajao je neki manji broj koji se prepisivaču učinio nelogičnim nakon što je broj konjanika pogrešno razumio kao 60.000; c) izvorni je broj netočno prepisan kao ρ'.⁹³

Prihvaćajući posljednju mogućnost kao najlogičniju Živković zaključuje da je umjesto ρ' (100) u tekstu izvorno stajalo κ' (20). U prilog toj pretpostavci navodi i činjenicu da prepisivač na nekoliko mjesta u rukopisu mijesha upravo ρ i κ (Živković navodi primjer gdje prepisivač u 29 poglavlju piše *Κομάνους* umjesto *Ρομάνους*).⁹⁴ Iako je svjestan da ta pogreška još ne potvrđuje njegovo tumačenje, Živković naglašava da ga “u svakom slučaju osnažuje”. Svoju argumentaciju učvršćuje pretpostavkom da bi omjer pješaka nasprama konjanicima trebao biti 7:1 ili veći.⁹⁵

Osvrćući se na Živkovićevo tumačenje moguće “zamijene brojeva” zanimljivo je primjetiti da je pogrešku, gotovo identičnu onoj koju Živković pripisuje pisaru pariškog rukopisa, osam stoljeća kasnije napravio i F. Rački. Naime u već navođenom tekstu stoji da “takova (Hrvatska) mogaše diognuti na noge 100.000 pješakov, 60.000 konjanikov, a na moru 5.200 brodarov, koji oboružahu 40 velikih a sto manjih brodov.”⁹⁶ Rački je, dakle, pobrkao broj 80 (sagena) s brojem 40 (mornara) iz idućeg redka. Ovo opažanje, dakako, nije nikakav *dokaz*, no ono svakako upozorava na *moćnost* pogreške koja se lako može pojaviti pri prepisivanju više brojeva u nizu.

Napokon, nakon “dovođenja u red” brojeva konjanika i pješaka Živković se osvrće i na broj brodova koje Porifirogenet pripisuje Hrvatskoj početkom 10. st. Smatrajući da je dosadašnje čitanje brojeva hrvatskog brodovlja bilo ispravno, uspoređuje njihovu veličinu s veličinom suvremenih bizantskih brodova. Na temelju te usporedbe Živković

91 Živković, “Contribution”, 5.

92 Živković, “Contribution”, 5.

93 Živković, “Contribution”, 6.

94 Živković, “Contribution”, 6 (prema Cod. par. gr. 2009, fol. 67v, 1.13).

95 Živković, “Contribution”, 6.

96 Rački, *Odlomci*, 24.

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

zaključuje da, iako se “hrvatska flota isprva čini velikom, ona predstavlja tek mali dio cjelokupne bizantske flote”, te shodno tome prihvaća broj brodova kao vjerodostojan.⁹⁷

Prikaz Živkovićevog tumačenja zaključimo s njegovim prijedlogom novog čitanja DAI 31.71–72. Navedeni bi odlomak, dakle, trebalo transkribirati kao:

*“Οτι ἡ βαπτισμένη Χρωβατία ἐκβάλλει καβαλλαρικὸν ἕως τῶν ξ' ἀλλάγια,
πεζικὸν δὲ ἕως χιλιάδων κ' ”*

te shodno tome prevesti kao:

*Krštena Hrvatska podiže konjanika do 60 alagija [T.Ž. 3.000-4.000],
pješaka pak do 20.000.*

Nema sumnje o tome da izneseni brojevi svakako zvuče znatno vjerojatnije od tradicionalnih 160.000. Štoviše, Živkovićev se izračun, iako još uvijek gotovo deset puta veći od Nazorove minimalističke procijene, približava (iz Goldsteinove primjedbe izvedenoj) procjeni o otprilike “do desetak puta manjem broju”. Možemo li, dakle, smatrati da je Živkovićevim novim tumačenjem razriješena zagonetka “160.000 hrvatskih vojnika”? Štoviše, jesmo li tim tumačenjem zaista dobili točan broj na temelju kojeg će se moći smisleno raspravljati o vojnoj snazi Tomislavove Hrvatske, pa čak i revidirati mišljenja o demografiji, društvenom uređenju i opsegu hrvatske države početkom 10. st.?

Prijedlog je svakako privlačan, no prije prihvaćanja “novog tumačenja” treba poći od toga da “logičnost” (pomalo neprikladan izraz koji podrazumijeva da brojevi zvuče smisleno) “novootkrivenih” podataka još nije dovoljna da potvrdi održivost čitave argumentacije te stoga ipak ne dopušta olako prihvaćanje. Naime, prihvaćanje takvoga tumačenja iziskivalo bi potvrđivanje čitavog niza pojedinačnih (i ne jednako uvjerljivih) premisa argumentacijskog niza. Promotrit ćemo stoga detaljnije nekoliko mogućih primjedbi na Živkovićevo tumačenje u njihovom paleografskom, a zatim i povijesno-kontekstualnom vidiku.

97 Živković, “Contribution”, 7. Smatrajući pitanje vjerodostojnosti (ili bolje reći vjerojatnosti) zabilježenog broja hrvatskih brodova problemom izvan opsega ovoga rada, valja primijetiti da bi dalju raspravu unaprijedila upravo usporedba tih brojeva s prilično dobro dokumentiranim podacima o brojčanom stanju bizantske flote na nekoliko pohoda u 10. st. Živković se zanimljivog pitanja broja brodova u sastavu bizantske flote tijekom kretskeg pohoda 949. dotaknuo u: Тибор Живковић, “Да ли дубровачки ратни бродови учествовали у критској експедицији 949. године,” *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 3 (2002): 12-14.

3. Kritika Živkovićevog novog tumačenja

3.1 Paleografski aspekt

Na ovoj razini tumačenja, radi se, dakle, prvenstveno o paleografskom problemu. Iako će o tome mjerodavno mišljenje dati tek stručnjak za grčku srednjovjekovnu paleografiju, problem je, čini se, vrlo jednostavan. Potrebno je ponajprije utvrditi pojavljuje li se $\xi\xi$ kao kratica za tisuće u grčkoj paleografiji 10. i 11. st..⁹⁸ Ako se ne pojavljuje – novo bi tumačenje bilo osnaženo. Međutim, ako je odgovor na to pitanje potvrđan – Živkovićeva bi argumentacija bila ozbiljno oslabljena. Naime, u tom bi se slučaju i njegovo opažanje o tome da u pariškom rukopisu “tisuće nigdje [ili nikada?] nisu skraćene kao $\xi\xi$ ” moglo okrenuti i u protupitanje: skraćuju li se riječ $\alpha\lambda\lambda\alpha\gamma\iota\alpha$ igdje na taj način? Jer kad bi se argument *ex silentio* primijenio i na alagije, niti one u rukopisu ne prolaze puno bolje od “tisuća”. Doduše, Živković svoje tumačenje pojačava pretpostavkom da riječ $\alpha\lambda\lambda\alpha\gamma\iota\alpha$ u izvorniku nije bila skraćena kao $\xi\xi$ već kao $\alpha\lambda\gamma\iota\alpha$, no i tu se (ma koliko god uvjerljivoj) ipak radi o pretpostavci.⁹⁹

Za razliku od argumentacije u slučaju broja konjanika, “dokazni postupak” u slučaju broja pješaka, u paleografskome smislu, očito je znatno slabiji (iako ne bez određene privlačnosti). Pretpostavljena zamjena k za r (oslikana jednim primjerom) u riječi Romaious – što je za tako učestalu riječ doduše vrlo neobično – ipak još ne potvrđuje iznesene pretpostavke. Čini se da je problem kod tumačenja broja pješaka prvenstveno u tome što počiva na pretpostavci da je broj 100.000 nevjerovatan, a da je čitava vijest ipak vjerodostojna. Stoga, imajući u vidu autorovu pretpostavku o omjeru konjanika i pješaka u hrvatskoj vojsci (koja se, čini se oslanja na, kao što je pokazano, neutemeljeno Goldsteinovo promišljanje) moguće je prigovoriti: nije li autor pokušao iz perspektive pretpostavljenog historijsko-vojničkog konteksta (pretpostavke o odnosu) u tekst upisati značenje za koje rukopis daje malo povoda?

Ostavljajući ta pitanje otvorenima, valja zaključiti da će sud o cjelokupnom Živkovićevom tumačenju ovisiti ponajprije o rješenju dvaju iznesenih paleografskih problema. Smatrajući, u paleografskom smislu, argument za novo čitanje broja konjanika uvjerljivijim od argumenta za broj pješaka, ni jednog od njih nije moguće verificirati. Pa ipak, Živkovićevi prijedlozi su smisljeni, a novo čitanje, ako se i ne može smatrati “dokazanim”, ono svakako otvara nove mogućnosti vrednovanja Porfirogenetova izvješća. Štoviše, svježina toga tumačenja tek otvara mogućnost da se temeljitije raspravlja o “uvjetima mogućnosti” uporabe termina alagij te ono upućuje

98 Doduše, čak i kad bi se pokazalo da je tako – ostaje još uvijek mogućnost obrane “novog tumačenja” pretpostavkom da je kontekst rukopisa, tj. onoga što koristi isti pisar najmjerodavniji kontekst.

99 U svakome slučaju, prije no što se problem temeljitije istraži, dodajem ovdje i to da je Živkovićevo čitanje $\xi\xi$ kao kratice za $\alpha\lambda\lambda\alpha\gamma\iota\alpha$, stručnjak za bizantsku vojnu povijest W. Treadgold ocijenio “prihvatljivijim od Moravcsikova razrješavanja očito dvosmislene kratice”. Warren Treadgold, “Comments on the question of the number of Croatian army in *DAI* 31.71-72.,” (Privatna korespondencija, 2007.) (dalje: Treadgold, “Comments”).

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

na istraživanje šireg povijesnog konteksta vezanog uz suvremenu bizantsku vojnu terminologiju.

3.2 Povijesni aspekt: alagij u suvremenim bizantskim izvorima

Usprkos relativnoj uvjerljivosti paleografskog dijela Živkovićeve argumentacije te “logičnosti” dobivenih brojeva, prije njihovog konačnog prihvaćanja trebalo bi ponajprije odgovoriti i na sljedeće pitanje: koristi li zaista Porfirogenet (odnosno, šire, upotrebljava li se u 10. st.) termin alagij nedvosmisleno kao vojni *terminus technicus*? Naime, na temelju predloženih definicija alagija čini se mogućim da bi, kao što to predlaže Živković, Porfirogenet i odrede iz Salone koji se smjenjuju na granici Dalmacije (*DAI* 29.22 i *DAI* 29.32) nazvao alagijima u značenju konjičkih odreda.¹⁰⁰ Doduše, ako je Porfirogenet izraz alagij u tom kontekstu zaista upotrijebio kao jasno određen stručni termin (što se, bojim se, ipak ne može smatrati dokazanim), radilo bi se o anakronističkom “projiciranju” suvremenog nazivlja u 7. st.¹⁰¹ S druge strane, ako Porfirogenet izraz *ἀλλάγια* nije upotrijebio u tome, već zaista u značenju smjene (kao što su izraz preveli svi izdavači¹⁰² i slijedili hrvatski prevoditelji¹⁰³), otpala bi, doduše, primjedba o anakronizmu, no i Živkovićeva bi argumentacija bila donekle oslabljena. Naime, ako *ἀλλάγια δύο* iz 29. glave nisu određeni vojni odredi, i potpora čitanju *ἄα* iz *DAI* 31.72 kao *ἀλλάγια* bila bi djelomično dovedena u pitanje.¹⁰⁴ Nisu li, dakle, prevoditelji ipak bili u pravu kad su alagij prevodili kao smjenu?

Najprije, činjenica jest da su stariji izdavači Porfirogenetova djela svakako bili vrsni poznavatelji grčkog jezika, no sasvim je izvjesno i to da nisu bili stručnjaci za bizantsku vojnu terminologiju. Stoga ne bi trebalo posebno čuditi da im nije bilo poznato vojno-tehničko značenje izraza *ἀλλάγιον*. Štoviše, ovo opažanje potvrđuje, čini se, i sam tekst koji ni u gramatičkom smislu ne dopušta tumačenje prema kojem bi se radilo o riječi ženskog roda (što jest slučaj s imenicom *ἀλλαγή*, tj. “smjena”). Naime, Porfirogenet u 29. poglavlju nedvosmisleno upotrebljava riječ srednjeg roda i to kao *ἀλλάγια δύο* (*DAI* 29.22) u akuzativu množine te *τὸ ἀλλάγιον* (*DAI* 29.32) u nominativu jednine.

S druge strane (iako ne uvijek i sasvim jasno definirani kao *određene* vojne postrojbe) alagiji se zaista spominju u više tekstova, približno suvremenih *DAI*. U nekim od primjera alagiji se navode u kontekstu provincijalnih *tema*, i to, čini se, kao

100 *DAI* 29,22. *Καὶ ἔκτοτε ποιήσαντες ἀλλάγια δύο οἱ Ῥωμαῖοι ἀπὸ πάσχα ἕως πάσχα τὸν λαὸν αὐτῶν ἐνήλλασσον...*; *DAI* 29,32. *Τὸ οὖν τοιοῦτον ἀλλάγιον ἐπὶ πολλοὺς χρόνους γινόμενον...*

101 Čini se da bizantski izvori stariji od 9. pa čak i 10. st. ne poznaju uporabu izraza alagij u “tehničkom” značenju konjičkih odreda. Ovu pretpostavku tek treba verificirati.

102 Npr. Rački, *Documenta*, 265. *Et ex eo tempore permutationes duas instituentes Romani a Pascha ad Pascha suos permutabant...*; Idem, 266. *Hac igitur permutatione multis annis facta...*

103 Porfirogenet, *O upravljanju*, 63. “Od onoga vremena odrediše Romani dvije mijene: od vazma do vazma izmijenjivaše vojku...”; Ibid. “Pošto je rečena mijena kroz mnogo godina preduzimana...”

104 M. Lončar me upozorio na činjenicu da kontekst *DAI* 29.32 “događala se mnogo godina” (kod Tomašića: “preduzimana je mnogo godina”) ipak ide u prilog tumačenju riječi *ἀλλάγιον* kao “smjena”.

granične postrojbe, odredi za zaštitu utvrda ili nadzor nad putovima. Želio bih stoga ovdje upozoriti na jedan od primjera iz suvremenih bizantskih izvora koji, čini se, načelno osnažuje Živkovićevo tumačenje. Temeljitije istraživanje potvrdit će, modificirati ili pak opovrgnuti ovaj stav, no spomenimo:

Svakako najsnažnija potvrda postojanja alagija kao vojnog odreda jest odlomak iz *Taktike* Lava VI. (dalje: *TL*) koji nedvosmisleno potvrđuje postojanje konjaničke jedinice pod tim imenom početkom 10. st.¹⁰⁵ Stoljeće kasnije *Taktika* Nikefora Urana (dalje: *TNO*)¹⁰⁶, u glavi *O opsadnom ratovanju* (*Περὶ καστροπολέμου*) daje upute o iscrpljivanju neprijateljskih utvrda tijekom opsade. Izlažući naputke o opsadi pogranične utvrde u Siriji autor traži od svojih zapovjednika da “s budnom stražom na mjestu, snage *graničnih tema* (kurziv T.V.) budu tako organizirane da održavaju neprestani nadzor nad putovima koji vode u tu tvrđavu”¹⁰⁷. U tome kontekstu alagij je, čini se, “presretački” odred kojem je uloga spriječiti pokušaje da se opsjednutoj utvrdi pruži pomoć. U tome smislu, izraz *ἀλλάγιον* moguće je protumačiti kao da označava lakše, (poluredovne?) i, sasvim izvjesno, konjaničke postrojbe. Osim ovoga primjera ciljano će istraživanje suvremenih bizantskih izvora pokazati da se pojam *ἀλλάγιον* zaista počinje relativno često javljati u vrlo različitim vrstama tekstova nakon 9. st.¹⁰⁸

Smatrajući, dakle, sasvim mogućim da u pariškom rukopisu zaista stoji *ἀλλάγια* te, smatrajući Živkovićevo opažanje o Porfirogenetovoj uporabi tog izraza u značenju vojne jedinice smislenim, ono što mi se u novom tumačenju čini upitnim jest “točnost” (tj. egzaktnost) dobivenog broja. Naime, odlučujući se za broj konjanika koji čine jedan alagij, Živković je odabrao “niži” broj od 3.000 do 4.000 oslanjajući se pri tome na navedeno objašnjenje Lava VI.¹⁰⁹ No, odabir “nižeg broja” još je uvijek prilično daleko od preostalih mogućnosti tumačenja prema istome navodu. Naime Konstantinov otac Lav VI., doduše, piše da se alagijem “danas naziva precizno (*ἀρτίως*) govoreći odred od 50 ljudi”, no on dodaje i to da “u posebnim slučajevima (*ιδιωτικόν*) broji do 150 ljudi”.¹¹⁰ Štoviše, dodaje Lav “naši takozvani carski alagiji broje čak do 320 i 350 ljudi, ili najviše do 400...”¹¹¹ Iz navedenog je odlomka očito da ni bizantski alagij nije početkom 10. st. postrojba točno određene veličine. Možemo li onda pretpostaviti da je drugačije s “hrvatskim alagijima”? Naime, ako

105 *Leonis imperatoris Tactica*, Patrologiae cursus completus, series Graeca 107 (dalje: PG 107), ed. J.-P. Migne. (Paris: Migne, 1863.), 1100B.

106 Taj “posljednji primjerak bizantskih vojnih priručnika inspiriran obnovom bizantske vojne znanosti u 10. st.” opsežna je kompilacija od 178 poglavlja od kojih su tek neka dosada objavljena. Tekst je sačuvan u tri srednjovjekovna rukopisa, a navodim ga prema (izdanje sadrži samo poglavlja 56-65): Eric McGeer, *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century* (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collecton, 1995.) (dalje: McGeer, *Sowing*).

107 *TNO* 65,9 (McGeer, *Sowing*, 156.)

108 O problemu značenja samog izraza, s popisom nekoliko spisa u kojima se pojavljuje, v. bilješku 119.

109 Živković, “Contribution”, 5.

110 PG 107, 1100B. Ἀλλάγιον γὰρ λέγεται μὲν ἀρτίως καὶ τὸ τῶν πενήτηκοντα σύστημα, πρόεισι δὲ τὸ μὲν ιδιωτικὸν καὶ μέχρι τῶν ῥ' πενήτηκοντα...

111 PG 107, 1100B. τὰ δὲ γε τῆς βασιλείας ἡμῶν καλούμενα ἀλλάγια καὶ μέχρι τῶν τκ καὶ τν ἢ τόγε πλείστον ὕ'...

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

alagij nije precizno određeni bizantski vojni tehnički termin, kako bi ga Porfirogenet mogao upotrijebiti u usko određenom značenju za opis stranih vojnih postrojbi? Dodajmo toj primjedbi i ovo: Lav VI. u navedenom odlomku dodaje da “alagij teme Trakezijaca ima 320 konjanika¹¹², teme Harsijan od 350,¹¹³ a tagme zapadnjaka” do 400.”¹¹⁴ Osim otvorenog problema neujednačenosti broja alagija, ovdje se javlja i zanimljivo pitanje identiteta navedenih “zapadnjaka”. Naime, kod nekih bizantskih pisaca “zapadnjaci” označavaju, među ostalim, i balkanske Slavene (jednim takvim podatkom bavi se i Živković u svojem ranijem radu¹¹⁵). Na tragu takva tumačenja mogli bismo doći u napast da pokušamo dovesti te podatke u vezu s izvještajem u *DAI* 31.71. No, koliko god ta pomisao bila intrigantna, čini mi se malo vjerojatnim da je spominjući “zapadnjake” Lav mislio na balkanske Slavene. Gotovo je izvjesno da se navedeni odlomak odnosi na određene bizantske postrojbe.¹¹⁶

U tom se pak slučaju otvaraju slijedeće dvije mogućnosti: tagme “zapadnjaka” mogle bi biti ili neke od “elitnih tagmi” ili neke od tema zapadnih shola. Prema prvome tumačenju “zapadnjaci” bi bili pripadnici tagme (u uskom značenju te riječi) smještene u Trakiji – nasuprot tagme “istočnjaka” u Bitiniji. Prihvati li se Treadgoldovo tumačenje prema kojem su te postrojbe brojale po 2.000 ljudi na temelju podatka Lava VI. (koji Treadgold u svojem proračunu dosada nije uzimao u obzir) za pretpostaviti je da se i tračka tagma sastojala od 5 alagija.¹¹⁷ U prilog razumijevanju tog odlomka možda može pomoći i činjenica što prije niza “Trakezijci – Hersianon – zapadnjaci”, Lav spominje carske alagije (paralelizam brojeva 320-350-400 u oba niza), pri čemu bi “zapadnjaci” odgovarali posljednjoj skupini carskih alagija od 400 ljudi.

S druge strane, s obzirom na činjenicu da Lav “zapadnjake” spominju među, čini se, “redovnim” tematskim postrojbama, moguće je pomišljati i to da se pod imenom “zapadnjaka” krije neka od tema zapadnih Shola (Peloponez, Nikopol, Helada, Sicilija, Strimon, Kefalenija, Solun, Dirahij, Sam, Egejsko more, Dalmacija i Herson). U tom bi slučaju izraz *tagma* trebalo razumjeti u širem, nepreciziranom značenju vojne postrojbe. Također, iz popisa navedenih tema valja odmah isključiti “pomorske teme” (Nikopol, Kiberioti, Kefalenija, Sam i Egejsko more) te predmetom našeg razmatranja ostaju teme Peloponez, Helada, Sicilija, Strimon, Solun, Dirahij,

112 Ti se podatci dobro podudaraju s procijenom W. Treadgolda prema kojoj je (iako autor nije uzeo u obzir navedene podatke iz *Taktika*) tema Trakezijaca početkom 10. st. brojala 9.600 vojnika (zajedno s dekarisima). Warren Treadgold, *Byzantium and its army, 284-1081* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1995.), 101 (dalje: Treadgold, *Byzantium*). To pak podrazumijeva da je ta tema ustrojena od točno 30 alagija.

113 Treadgold, “Army”, 65-96. procijenjuje broj vojnika te teme nakon 902. na 4.000. Ako su pak alagiji te teme brojali po 350 vojnika točan bi izračun vjerojatno bio 4.200, tj. 12 alagija. Treadgold, “Comments.”

114 PG 107, 1100B. ὅποια νῦν εἰσι τὸ μὲν τῶν Θρακησίων τε, τὸ δὲ γὰρ τῶν Χαρσιανῶν τριακοσίων ὕ, καὶ τῶν ἑσπερίων ταγματῶν αὐθις ἑνια μέγρι καὶ τετρακοσίων ἀνδρῶν τὴν σύστασιν ἔχουσι.

115 Tibor Živković, “The Strategos Paul and the Archontes of the Westerners,” *Simmeikta* 15 (2002): 161-176.

116 Također i: Treadgold, “Comments.”

117 Treadgold, “Army”, 132.

Dalmacija i Herson.¹¹⁸ Ako je dakle točna Treadgoldova procjena prema kojoj su sve te teme početkom 10. st. imale po 2.000 vojnika¹¹⁹, u svjetlu iznesenog može se zaključiti da su one bile ustrojene od po 5 alagija.

Ti zaključci dakako nisu izravno relevantni za određivanje broja “hrvatskih alagija”, no mogli bi upućivati na moguću vjerodostojnost drugog Porfirogenetovog podatka vezanog uz Dalmaciju. Spominjući, naime, u *DAI* 30.20 vojsku koja se sastaje radi straže na Dunavu, autor tog problematičnog poglavlja piše da se u Salonu okuplja “do tisuću” (μέχρι τῶν χιλίων) konjanika.¹²⁰ Pokušamo li taj podatak dovesti u vezu s podacima iz 29. poglavlja koje je Živković protumačio kao opis dvaju alagija (ako uopće postoji veza između tih dviju verzija pripovijesti), javljaju se dva moguća objašnjenja: a) ili dva alagija (ako se uopće radi o alagijima, a ne o smjenama) iz 29. poglavlja broje po gotovo 500 ljudi; b) ni alagije iz 29. poglavlja nije moguće precizno odrediti (čime se dodatno oslabljuje pretpostavka da ih Porfirogenet koristi u “traženom” značenju). Nalazeći ponešto privlačnosti u objema pretpostavkama, ostavljam problem otvorenim.¹²¹

Iznesene teškoće koje se javljaju pri pokušaju da se Porfirogenetov izvještaj o “hrvatskim alagijima” brojčano točno odredi ne proizlaze samo iz navedenog odlomka *TL*. Naime, iako je izraz alagij zaista posvjedočen kod više Porfirogenetu suvremenih pisaca, čini se da njegovo značenje ipak nije jasno određeno. Temeljito istraživanje značenje pojma ἀλλάγιον u grčkim pripovjednim vrelima 9.-11. st. sasvim bi izvjesno dodatno potvrdilo ovu pretpostavku, no takav pothvat uvelike nadilazi zamišljeni opseg ovoga rada.¹²² Također, ukoliko nekoliko navedenih vojno-strateških izvora i potvrđuje uporabu tog pojma, ne smije se zatvoriti oči pred činjenicom da mnogi drugi spisi sličnoga sadržaja izraz ἀλλάγιον uopće ne koriste. Naime, ἀλλάγιον ne samo da se ne pojavljuje u starijim vojnim priručnicima kao što su spis *O vojnoj vještini* (Περὶ Στρατεγίας) iz sredine 6. st.¹²³ ili tzv. Maurikijev *Strategikon* (Στρατήγιον)

118 Iznesenu podjelu donosim oslanjajući se na Treadgold, “Comments.”

119 Treadgold, *Byzantium*, 67.

120 *DAI* 30,20. μέχρι τῶν χιλίων; Porfirogenet, *O upravljanju*, 74. “i do hiljadu njih”.

121 Imajući u vidu tumačenje pojma “zapadnjaka” kao “zapadnih tema” (koje prema Lavu VI. broje po 400 konjanika) ne dolazimo li u napasti da i vijest iz *DAI* 30.20 proglasimo vjerodostojnom te, povežavši je s podatkom iz *DAI* 29.22, 32, otvorimo pitanje broja vojnika u gradovima bizantske Dalmacije? Doduše, tu se odmah javlja problem kronološkog jaza: Porfirogenet naime u *DAI* 29.22, 32 i 30.20 govori o 7. st., a u *DAI* 31.71-72 o 10. st. No, ne radi li se možda i u slučaju opisa slavenško-avarskog napada na Salonu o već spominjanom anakronističkom projiciranju suvremenih podataka i brojeva? Ta pretpostavka svakako otvara zanimljive mogućnosti za neku buduću raspravu.

122 Već i letimičan pogled na nekoliko izvora približno suvremenih *DAI* potvrđuje iznesenu pretpostavku. Vidi npr. *Kratku kroniku* Georgija Hamartola (PG 110, 1137.1.5; 1176.29, 1180.22 itd.); *Kroniku* Hamartolova nastavljča (Georgii Monachi Continuati *Chronicon*, Corpus scriptorum historiae Byzantinae, ed. Immanuel Bekker (Bonn: Weber, 1838.), 880.20, 23; 911.2 itd.); Teofanova nastavljča (Corpus scriptorum historiae Byzantinae, ed. Immanuel Bekker (Bonn: Weber, 1838.), 388.15, 18; 419.16; 423.2 itd.) pa i samoga Porfirogeneta u *DCAB* (*Constantini Porphyrogeniti imperatoris de ceremoniis aulae Byzantinae libri duo*, vol. 1., Corpus scriptorum historiae Byzantinae, ed. J. J. Reiske (Bonn: Weber, 1829.), 510.23; 570.14).

123 George T. Dennis, ed., *Three Byzantine military treatises*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae vol. XXV, transl. George T. Dennis (Washington, DC: Dumbarton Oaks, 1985.), 10-135 (dalje: Dennis, *Three Byzantine military treatises*).

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

s početka 7. st.¹²⁴, nego ga ne upotrebljavaju ni autori značajnih priručnike vojne vještine iz 10. st. Tu ponajprije mislim na tri kraća Porfirogenetova spisa o carskim vojnim pohodima¹²⁵, Fokine *Præcepta militaria* (dalje: *PM*)¹²⁶, raspravu *O čarakanju* (*Περὶ παραδρομῆς*)¹²⁷ i *Anonimovu knjigu o taktici* (*Ἀνωνύμου Βιβλίον τακτικόν*)¹²⁸.

Sve u svemu, iz prethodnih opažanja proizlazi da je, čini se, vrlo teško procijeniti koliko je konjanika mogao brojati pojedini “hrvatski alagij”. Naime, ako je teško sa sigurnošću odrediti što pojedini autori podrazumijevaju pod izrazom *ἀλλάγιον*, bojim se da je na temelju Porfirogenetove vijesti nemoguće točno odrediti koliko broji pojedini konjički odred kod Hrvata. Štoviše, prihvatiti li se pretpostavka da bi alagij u *DAI* 31.72 mogao podrazumijevati i veći broj od pretpostavljenih pedesetak vojnika, ponovo bismo se mogli naći pred velikim brojem od 9.000, 18.000 ili čak 24.000 konjanika. Pri pokušaju rješavanja toga problema ne pomaže nam mnogo ni argumentacija iz omjera broja konjanika i pješaka. Ustvari, u konkretnom slučaju takav pristup vrlo malo vrijedi jer počiva na kružnoj definiciji potkrijepljenoj netočnim podacima. Uvodeći u raspravu pitanje odnosa broja konjanika i pješaka u ranosrednjovjekovnim vojskama Živković se oslanja na omjer 1:10 koje uspoređuje s Porfirogenetovim brojevima. Međutim, argumentacija je tu, kao što je već upozoreno u slučaju Goldsteinove uporabe podataka o Ljudevitovim gubicima, vrlo slaba te bi bilo pogrešno smatrati da taj podatak konkretno govori o brojčanim odnosima u ranosrednjovjekovnim vojskama. Kao što je već izloženo, izvorni odlomak iz *ARF* ne daje podlogu takvom tumačenju.¹²⁹ Štoviše, usporedni pregled podataka o ranosrednjovjekovnim vojskama pokazat će da navedeni omjer nema nikakva značenja za dalju raspravu.

Imajući, dakle, na umu sve iznesene probleme čini se da ni na temelju novog čitanja Porfirogenetove vijesti, iako ono relativno uvjerljivo umanjuje prije svega nevjerojatan broj od 60.000 konjanika i (nešto manje uvjerljivo) 100.000 pješaka, nije moguće sa sigurnošću i precizno odrediti točan broj hrvatskih vojnika spomenutih u *DAI* 31.71-72. Međutim, Živkovićevo čitanje, iako ne daje podlogu izračunu ni približno *točnog broja*, svakako postavlja nov i vrlo zanimljiv referentni okvir za raspravu. Njegova je zasluga stoga prvenstveno u ponovnom afirmiranju Porfirogenetove vijesti a time i proširivanju mogućnosti rasprave o društvenoj strukturi vojske u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj državi. Naime, upravo pitanje “društvenog ustroja” hrvatske vojske, koje poput Živkovića ovdje tek dotičem, upućuje na problem koji

124 *Maurice's Strategikon: handbook of Byzantine military strategy*, transl. George T. Dennis (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1984.) (dalje: Dennis, *Maurice's Strategikon*).

125 *Constantine Porphyrogenitus: three treatises on imperial military expeditions*, ed. John Haldon (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990.).

126 McGeer, *Sowing*, 12-59.

127 Dennis, *Three Byzantine military treatises*, 144-239.

128 Dennis, *Three Byzantine military treatises*, 246-327.

129 Štoviše, ako bi se željelo kod Porfirogeneta potvrditi omjer 1:10, “gornja” bi procjena od otprilike 9.000 konjanika (60x150), bila u znatno većem skladu s brojem od 100.000 pješaka (čime bi nestala potreba za promjenom tog podatka). Ipak, takvo nas domišljanje vraća vrlo blizu tradicionalnih i nevjerovatnih 160.000 te vjerojatno nema mnogo smisla.

otvara nove mogućnosti tumačenje kako Porfirogenetove vijesti tako i drugih izvora iz hrvatske srednjovjekovne povijesti. Naime, što se tiče uočenog, možda pomalo i začuđujućeg, brojanja konjanika i pješaka u različitim “mjernim jedinicama”, želio bih ovdje, u svjetlu bizantskih izvora, iznijeti nekoliko opažanja o pretpostavci koju je Živković tek nagovjestio – naime, da bi spomen hrvatskih konjanika i pješaka u *DAI* 31.71-72 upućivao na određenu “stalešku” podjelu vojske. Valjalo bi, naime, ustanoviti radi li se tek o slučajnosti što se sredinom 10. st. u više bizantskih priručnika o ratovanju (i shodno tome terminologiji) pješaci dijele prema “tisućama” dok se konjanici najčešće broje prema odredima od otprilike 300 ljudi.¹³⁰

Praecepta militaria, jedan od prvih tekstova (o. 965.) koji svjedoči o reformi ustroja pješaštva provedenoj ubrzo nakon sredine 10. st., potvrđuje postojanje, prema McGeeru, dotada nepoznatog oblika pješačke postrojbe taksijarhije (*ταξιαρχία*). Taj novi tip bizantske postrojbe od otprilike tisuću pješaka sastojao od teških i lakih pješaka, strijelaca i teških kopljanika.¹³¹ Ovdje, doduše, treba dodati i to da u 10. st. ni taksijarhija odnosno hiliarhija (*χιλιαρχία*) (što bi, na svoj način, također moglo biti znakovito za ovu raspravu!) nije nužno podrazumijevala točan broj od 1.000 vojnika. Štoviše, prema istraživanjima W. Treadgolda, hiliarh teme zapovijedao je sredinom 9. st. (poslije 840.), odredom neodređene veličine od 400 – 1.000 vojnika.¹³² O nepostojanosti broja vojnika svjedoči i podatak da je krajem 6. st. nekadašnja legija, pod novim imenom hiliarhije, brojala čak 2.000 – 3.000 vojnika.¹³³ Tijekom 7. i 8. st. taj je broj vjerojatno pao na nekih 1.000, da bi se tijekom 9. st. i prve polovice 10. spustio čak do gore navedenih 400 – 1.000 vojnika.¹³⁴ Ova opažanja proturječe podacima koje za pohod u Malo Aziji 60-ih godina 10. st. navodi Nikefor Foka u *PM* te je moguće pomišljati i na to da je nakon polovice 10. st. pješaštvo ponovo reorganizirano u skladu sa zahtjevima klasičnog rasporeda prema kojem je (barem u vremenu između 290. i 480. godine) prefekt legije, prethodnik hiliarha, zapovijedao s, manje-više točno, 1.000 vojnika.

Dakle, iako svi ti podaci sami po sebi ništa ne dokazuju, temeljitije istraživanje uočenih podudarnosti (konjanici podijeljeni otprilike prema principu 300-tina, a pješaci podijeljeni prema 1000-ama; te “nepotpunost” tih tisuća) možda bi moglo doprinijeti tumačenju broja hrvatskih vojnika u *DAI*. Ne odražavaju li, naime, ta “dva principa” brojanja u izvještaju Konstantina Porfirogeneta, među ostalim uzrocima, i dublje razlike u društvenom položaju između konjanika i pješaka? Naime,

130 Kao što je vidljivo iz *PM*, Nikefor Foka preporučuje podjelu lake konjice u jedinice od otprilike 300-400, dok tešku konjicu dijeli u jedinice od 380 ili 500 konjanika. Vidi: McGeer, *Sowing*, 202-217.

131 McGeer, *Sowing*, 203.

132 Treadgold, *Byzantium*, 97. Također ovdje valja naglasiti da autor usprkos navedenim nedosljednostima smatra da je bizantska vojska sve do pred kraj 11. st. bila racionalno i vrlo precizno organizirana ustanova u kojoj je brojčano stanje vojnih jedinica sačuvalo, barem u teoriji, visok stupanj standardiziranosti.

133 U svjetlu opažanja o nepostojanosti broja vojnika u određenim postrojbama zanimljivo je primijetiti da tzv. Maurikijev *Strategikon* (o. 592.-610.) podrazumijeva da se hiliarhija podrazumijeva čak do 3.000 ljudi. *Strategikon* I,4 (Dennis, *Maurice's Strategikon*, 16).

134 Treadgold, *Byzantium*, 96-97.

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

upravo je na tome tragu i Živkovićevo posljednje opažanje o tome da bi podatak o “60 hrvatskih alagija”, u svjetlu pretpostavke da je “konjica obično povezana s aristokracijom i plemenskom organizacijom”, mogao predstavljati odraz rodovskog ustroja hrvatske rano-srednjovjekovne vojske.¹³⁵

Zaključak

Vraćajući se na kraju još jednom mišljenju starijih hrvatskih povjesničara možemo zaključiti da su mnogi među njima, prihvaćajući i afirmirajući Porfirogenetovu vijest, zaista postupali dosta nekritički. Stoga ne čudi da je kod većine kasnijih pokušaja kontekstualiziranja i kritičkog odvagivanja brojeva koje Porfirogenet donosi u *DAI* 31.71-72 njihova vjerodostojnost ozbiljno dovedena u pitanje. U tome se smislu vjerojatno treba složiti s novijim autorima koji su te brojeve smatrali nevjerojatnima. S druge strane, Živkovićevo je tumačenje problematičnog odlomka bacilo sasvim novo svjetlo na čitav problem te je svakako vrijedan doprinos raspravi. U razmatranome članku Živković je iznio više pretpostavki koje radikalno mijenjaju mogućnost razumijevanje Porfirogenetova izvještaja. Prije nego o cjelokupnom tumačenju sud donesu zainteresirani stručnjaci, sažeo bih ovaj osvrt na slijedeće zaključke:

Živkovićevo mišljenje da kratica $\alpha\alpha$ stoji za alagije zvuči moguće, pa i uvjerljivo. Štoviše, takvo novo čitanje dosad najmanje vjerojatnog elementa u izvještaju o vojnim potencijalima Hrvatske baca novo svjetlo na vjerodostojnost Porfirogenetove vijesti. Živkovićevo čitanje argumentirano umanjuje nevjerojatno velik broj od 60.000 konjanika. Dopušta li ono ipak da se zaista odredi, pa i približno, *točan* broj hrvatskih konjanika? Ako novo tumačenje, kao što se Goldstein izrazio i “svodi broj na pravu mjeru”, bojim se da ono ipak ne daje precizan odgovor na to pitanje. Naime, kao što je pokazano na temelju dostupnih izvora teško je sa sigurnošću utvrditi koliki broj konjanika je i sam pojam alagij podrazumijevao sredinom 10. st. Poznati bi podaci davali za pravo nagađati o tome da 60 alagija može brojati između 3.000 i 24.000 konjanika. Živkovićev prijedlog da se u slučaju Hrvatske radi o 3.000-4.000 konjanika u “kontekstualnom” smislu zvuči sasvim moguće, no zasad ostaje pretpostavka. Naime, činjenica da alagij nije točno određen odred ni u suvremenom bizantskom vojnom nazivlju otežava svaki pokušaj određivanja točnog broja hrvatskih konjanika na temelju Porfirogenetova izvještaja. Zabrinjavajući izostanak pojma u nekoliko ključnih vojnih priručnika iz 10. st. te njegova nedosljedna uporaba u suvremenim pripovjednim vrelima ne dopuštaju da se o alagiju raspravlja kao o precizno određenoj vojnoj postrojbi. Međutim, čini mi se da je od nekakvog “realnog proračuna” znatno važnije to što predstavljeno tumačenje *DAI* 31.71-72 ukazuje na to da bi čitav izvještaj, u novijoj historiografiji odbacivan kao nevjerojatan, ipak na

¹³⁵ Živković, “Contribution”, 6.

neki način mogao biti vjerodostojan. Time je otvorena i vrlo zanimljiva mogućnost tumačenja prema kojem bi hrvatska vojska početkom 10. st. bila uređena na temelju podjele na rodovsku "elitnu" konjicu i znatno brojnije pješništvo.

Dotičući se problema brojnosti pješništva, čini mi se da je, za razliku od zanimljivog čitanja kratice *ῥῥ* i tumačenja pojma *ἀλλάγιον*, Živkovićevo tumačenje broja pješnika nešto manje uvjerljivo. Doduše, prihvaćanje novoga (pa makar i nepreciznog) izračuna broja konjanika kao i ponovno potvrđivanje vjerodostojnosti broja brodovlja, dopušta zaključiti da niti broj pješnika u istome izvještaju ne bi trebao ostati izvan toga "realnog okvira". Problem ipak ostaje u tome što je Živković do procjene o 20.000 pješnika (koja u kontekstu brojnosti ranosrednjovjekovnih vojski svakako zvuči znatno smislenije od tradicionalnih 100.000), došao postupkom koji se ne čini potpuno uvjerljivim. Naime, nemoguće je dokazati je li u izvornom Porfirogentovu izvještaju zaista stajalo 20.000 pješnika ili je prepisivač pariškog rukopisa ipak vjerno prenio brojku od nevjerojatnih 100.000. Bi li, na tragu takove sumnje, izneseno mišljenje o vjerodostojnosti izvještaja i dalje ostalo smisleno kad bi se prihvatilo Živkovićevo mišljenje o broju konjanika i brodova, a ostalo pri tradicionalnom čitanju broja pješnika? Ima li smisla i pomišljati na mogućnost da je Porfirogenet pod ogromnim brojem pješnika, za razliku od (prema Živkoviću) relativno određenog broja konjanika, pomišljao na najveći mogući broj za rat sposobnih muškaraca s područja pod vlašću hrvatskoga vladara (prema Manojloviću)? Na tragu takvog domišljanja bilo bi smisleno u tome broju vidjeti odraz nekog ranosrednjovjekovnog oblika *insurrectio generalis*, kao što su smatrali neki stariji autori. Pa ipak, kako god bilo, bojim se da je usporednog materijala zasada ipak premalo da bi se o toj mogućnosti moglo utemeljeno raspravljati.

U svakome slučaju ako se prihvati tumačenje o alagijima kao "rodovskim" ili "klanovskim" konjičkim odredima, a o "tisućama" kao organizacijskom počelu znatno brojnijeg pješništva, Živkovićevo je posljednja opaska o ustroju hrvatske vojske vrlo intrigantna te je za naslutiti da će dobiti svoje mjesto u daljoj raspravi. Time bi novo tumačenje broja vojnika iz *DAI* 31.71-72, uz pitanje uređenju hrvatske vojske moglo osvježiti i raspravu o teritorijalnom opsegu područja nad kojom se protezao neki oblik vlasti hrvatskoga vladara iz prve polovice 10. stoljeća.

Bibliografija

1. Izvori

- Annales regni Francorum*. Monumenta Germaniae Historica, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. Ed. F. Kurze. Hannover: Hahn, 1895.
- Constantini imperatoris Porphyrogeniti De administrando imperio*, Patrologiae cursus completus, series Graeca 113, vol. II, 157-422. Ed. J.-P. Migne. Paris: Migne, 1864.
- Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae vol. 1. Ed. Gyula Moravcsik, transl. R. J. H. Jenkins. Washington, DC: Dumbarton Oaks, ²1967.
- Constantini Porphyrogeniti imperatoris de cerimoniis aulae Byzantinae libri duo*, vol. 1. Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Ed. J. J. Reiske. Bonn: Weber, 1829.
- Constantine Porphyrogenitus: three treatises on imperial military expeditions*. Ed. John Haldon. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990.
- Dennis, George T., ed. *Three Byzantine military treatises*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae vol. XXV. Transl. George T. Dennis. Washington, DC: Dumbarton Oaks, 1985.
- Georgii Monachi Chronicon breve*. Patrologiae cursus completus, series Graeca 110, Ed. J.-P. Migne. Paris: Migne, 1863.
- Georgii Monachi Continuati Chronicon*. Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Ed. Immanuel Bekker. Bonn: Weber, 1838.
- Klaić, Nada, ur. *Izvori za hrvatsku povijest I (do g. 1107.)*. Mala historijska knjižnica, ser. II, br. 2. Zagreb: Školska knjiga, 1955.
- Konstantin Porfirogenet: O upravljanju carstvom*. Priredio Mladen Švab, preveo Nikola Tomašić, Zagreb: August Cesarec, 1994.
- Leonis imperatoris Tactica*. Patrologiae cursus completus, series Graeca 107, 669-1120. Ed. J.-P. Migne. Paris: Migne, 1863.
- Maurice's Strategikon: handbook of Byzantine military strategy*. Transl. George T. Dennis. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1984.
- Nikephoros Ouranos. *Taktika*. In: Eric McGeer, ed. *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collecton, 1995., 88-163.
- Nikephoros II Phokas. *Praecepta militaria*. In: Eric McGeer, ed. *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collecton, 1995., 12-59.
- Rački, Franjo, ed. *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*. MSHSM 7. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1877.
- Vári, R. "Zum historischen Exzerptenwerke des Konstantinos Porphyrogenetos" *Byzantinische Zeitschrift* 17 (1908): 78-84.

2. Literatura

- Bachrach, Bernard S. "Charlemagne and the Carolingian General Staff." *Journal of Military History* 66/2 (2002): 313-357.
- Budak, Neven – Tomislav Raukar. *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Dabinović, Antun. *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb: Matica hrvatska, 1940.
- Drinov, M. S. "Pogled na najstariju povijest Hrvata, Srba i južnodalmatinskih Slavena." U: *Zbornik kralja Tomislava*. Posebna djela JAZU, XVII. Zagreb: JAZU, 1925., 19-39.
- Ферјанчић, Божићар. *Византијски извори за историју народа Југославије*, св. 2. Посебна издања САНУ, књ. 323. Византолошки институт, књ. 7. Београд: Научно дело, 1959.
- Goldstein, Ivo. "O Tomislavu i njegovu dobu." *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 18 (1985): 23 – 55.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Novi Liber – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1995.
- Graffenauer, Bogo. "Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata." *Historijski zbornik* VI/1-2 (1952): 1-56.
- Hauptmann, Ljudmil. "Karantanska Hrvatska." U: *Zbornik kralja Tomislava*. Posebna djela JAZU, XVII. Zagreb: JAZU, 1925., 297-317.
- Karaman, Ljubo. "O nekim pitanjima hrvatske povijesti do XIII. st." *Historijski zbornik* XV (1962): 257-269.
- Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.
- Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, sv. 1. Zagreb: Lav. Hartmann (Kugli i Deutsch), 1899.
- Klaić, Vjekoslav. "Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara." U: *Zbornik kralja Tomislava*. Posebna djela JAZU, XVII. Zagreb: JAZU, 1925., 212-218.
- Košćak, Vladimir. "Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925-928." *Historijski zbornik* XXXIII-XXXIV (1981): 291-355.
- Kukuljević-Sakcinski, Ivan. "Tomislav, prvi kralj hrvatski." U: *Zbornik kralja Tomislava*. Posebna djela JAZU, XVII. Zagreb: JAZU, 1925., 40-85.
- Lučić, Josip. "Hrvatska na jadranskom i podunavskom prostoru u IX. i X. st." *Starine JAZU* 58 (1980): 9-23.
- Lučić, Josip. "Kralj Tomislav i njegovo doba." *Nastava povijesti* 2 (1972): 32-43.
- Manojlović, Gavro. "Le millénaire de l'ancien royaume croate." U: *Zbornik kralja Tomislava*. Posebna djela JAZU, XVII. Zagreb: JAZU, 1925., XI-LXXI.
- McGeer, Eric. *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collecton, 1995.
- Nazor, Ante. "Hrvatska vojska u ranom srednjem vijeku (činjenice i mitovi)." *Polemos* 3/2 (2000): 93-145.

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

- Nazor, Ante. "O ustroju hrvatske vojske u ranome srednjem vijeku." U: *Raukarov zbornik* (Zbornik u čast Tomislava Raukara). Ur. Neven Budak. Zagreb: Odsjek za povijest FFZg – FF Press, 2005., 83-108.
- Nazor, Ante. "Vojna oprema primorskih Hrvata u doba kneza Branimira." U: *Hrvatska u doba kneza Branimira* (Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Benkovcu 12. lipnja 1998. godine). Ur. Šime Batović. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Zadar: Matica Hrvatska [et al.], 2002., 87-108.
- Novak, Grga. *Prošlost Dalmacije*. Zagreb: Hrvatski izdavačko bibliografski zavod, 1944.
- Novak, Grga. *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća*, Split: Marjan tisak, 2004.
- Ostrogorski, Georgij. *Povijest Bizanta: 324-1453*. Drugo dopunjeno izdanje. Prev. Marina i Kiril Miladinov. Zagreb: Golden marketing, 2006.
- The Oxford Dictionary of Byzantium*, vols. 1-3. Ed. A. P. Kazhdan, A-M. Talbot, et al. New York: Oxford University Press, 1991.
- Rački, Franjo. *Odlomci iz državnog prava hrvatskoga za narodne dinastije*. Beč: F. Klemm, 1861.
- Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- Raukar, Tomislav. "Kralj tomislav u hrvatskoj historiografiji 1925.-1995." U: Josip Bratulić, ur. *Prvi hrvatski kralj Tomislav (Zbornik)*. Zagreb: Zajednica Duvnjaka 'Tomislavgrad', 1998., 205-231.
- Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1925.
- Šišić, Ferdo. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Prir. Jaroslav Šidak. Zagreb: Matica hrvatska, 1962.
- Treadgold, Warren T. "Notes on the numbers and organization of the ninth-century Byzantine army." *Greek, Roman and Byzantine Studies* 21 (1980): 269-288.
- Treadgold, Warren T. "On the value of inexact numbers." *Byzantinoslavica* 50/1 (1989): 57-61.
- Treadgold, Warren. "The Army in the Works of Constantine Porphyrogenitus." *Rivista di studi bizantini e neoellenici* n.s. 29 (1992): 77-162.
- Treadgold, Warren. *Byzantium and its army, 284-1081*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1995.
- Treadgold, Warren. "Comments on the question of the number of Croatian army in *DAI* 31.71-72." Privatna korespondencija, 2007.
- Živković, Tibor. "Constantine Porphyrogenitus and the Ragusan authors before 1611." *Историјски часопис* LIII (2006): 145-163.
- Živković, Tibor. "Contribution to the New Reading about the Constantine Porphyrogenitus' Statement on the Numbers of Croat Horsemen, Foot Soldiers and Sailors in Early 10th Century." *Byzantinoslavica* 65 (2007): 1-9.

- Живковић, Тибор. "Да ли дубровачки ратни бродови учествовали у критској експедицији 949. године." *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 3 (2002): 9-15.
- Živković, Tibor. "The Strategos Paul and the Archontes of the Westerners." *Simmeikta* 15 (2002): 161-176.

SUMMARY

**On the occasion of the new interpretation
of Constantine VII Porphyrogenitus' report
concerning the strength of the Croatian army**

The information on "60,000 horsemen and 100,000 footmen" mustered by "baptized Croatia" in the first half of the 10th century has been long held to be both authentic and credible by Croatian historians. Analysing the historiography of the problem, the author traces the use of these data by previous Croatian historians mostly in the composition and justification of the grand narrative of Croatian ruler Tomislav (ca. 910 – ca. 928). The first to point to excessiveness of these numbers was Slovenian historian B. Graffeanuer who initiated a stream of criticism in 1952. His view was soon accepted by the Serbian Byzantinist B. Ferjančić (1959) and Croatian medievalist N. Klaić (1971). Although widely disseminated through popular publications and defended by certain Croatian scholars (e.g. V. Koščak and J. Lučić) as authentic, the data came to be regarded with the utmost caution and finally radical scepticism by the majority of scholars in the 1980's and 1990's. Radical deconstruction of the "literal reading" of *DAI* 31.71-72 gave place to two prevailing attitudes: many eminent scholars (e.g. N. Klaić and T. Raukar) accepted the report as symbolically testifying to the strength of the Croatian state in the early 10th c. whilst some scholars attempted to reconstruct the possible "real" size of the Croatian army in the early Middle Ages. Byzantinist I. Goldstein thought that the numbers were "up to ten times exaggerated" whilst the expert in military history A. Nazor, in series of articles, pointed to the realism of smaller numbers. On the basis of his analysis of both geographic and demographic parameters for early medieval Croatia he proposed "up to 10,000 soldiers" as the maximum number that a Croatian 10th century ruler could have mustered.

The question of the credibility of the Porphyrogenitus' report was recently raised by Serbian historian T. Živković, who proposed a completely new reading of *DAI* 31. 71-72. Based on his analysis of the Cod. Par. Gr. 2009, Živković concluded that all previous scholars (including the most recent editor of *DAI*, Gy. Moravcsik) misread the lines concerning the numbers of Croatian land troops. Rather than the traditional reading of the fragment as "Οτι η βαπτισμένη Χρωβατία εκβάλλει καβαλλαρικόν έως των ξ χιλιάδων, πεζικόν δε έως χιλιάδων ρ; he proposed that it should be read as "Οτι η βαπτισμένη Χρωβατία εκβάλλει καβαλλαρικόν

T. VEDRIŠ, POVODOM NOVOG TUMAČENJA VIJESTI KONSTANTINA VII

ἕως τῶν ξ ἀλλάγια, πεζικὸν δὲ ἕως χιλιάδων κ". Assuming that the abbreviation $\xi\alpha$ should not be implied to indicate "thousands", but stand for ἀλλάγια, Živković developed his argument that Constantine described the Croatian horsemen with the term used for contemporary Byzantine cavalry units. On the basis of the fragment of Leo VI *Taktika*, he concluded that Porphyrogenitus actually had in mind between 3,000 and 4,000 horsemen. Again assuming that the whole report was authentic, and rejecting the number of 100,000 footmen as implausible, Živković also interpreted the number of footmen ρ (100) as being, by mistake, written instead of κ (20) by the scribe of Cod. Par. Gr. 2009. Relying on that proposition and finding the new number more acceptable, he proposed that the number of footmen should be read as 20,000.

Starting from the point that Živković's interpretation of $\xi\alpha$ as meaning ἀλλάγια might be plausible, the author, however, argues that it is impossible to define the exact number of horsemen described as 60 allagia. Based on a close reading of Leo VI's fragment and considering imprecise use of the term ἀλλάγιον in contemporary sources, the author concludes that, although it provides no "proven" or precise data, the presented interpretation (if accepted) provides a very valuable frame of reference for discussion not only concerning the size of the Croatian army, but also the organisation of society and even the extent of the rule of Croatian early 10th century *princeps*.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Godina LX
Zagreb 2007.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LX, str. 1-401, Zagreb 2007.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Suizdavač

Srednja Europa, d.o.o.

Redakcijski odbor

Slaven Bertoša, Mirjana Gross, Tvrko Jakovina

Ivan Kampuš, Franko Mirošević, Ivica Prlender

Tomislav Raukar, Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa *Historijski zbornik* su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Objavlivanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH

Grafička priprema i tisak:

Ibis-grafika, IV Ravnice 25, Zagreb